BJÖRKFORS GAMLA BRUK

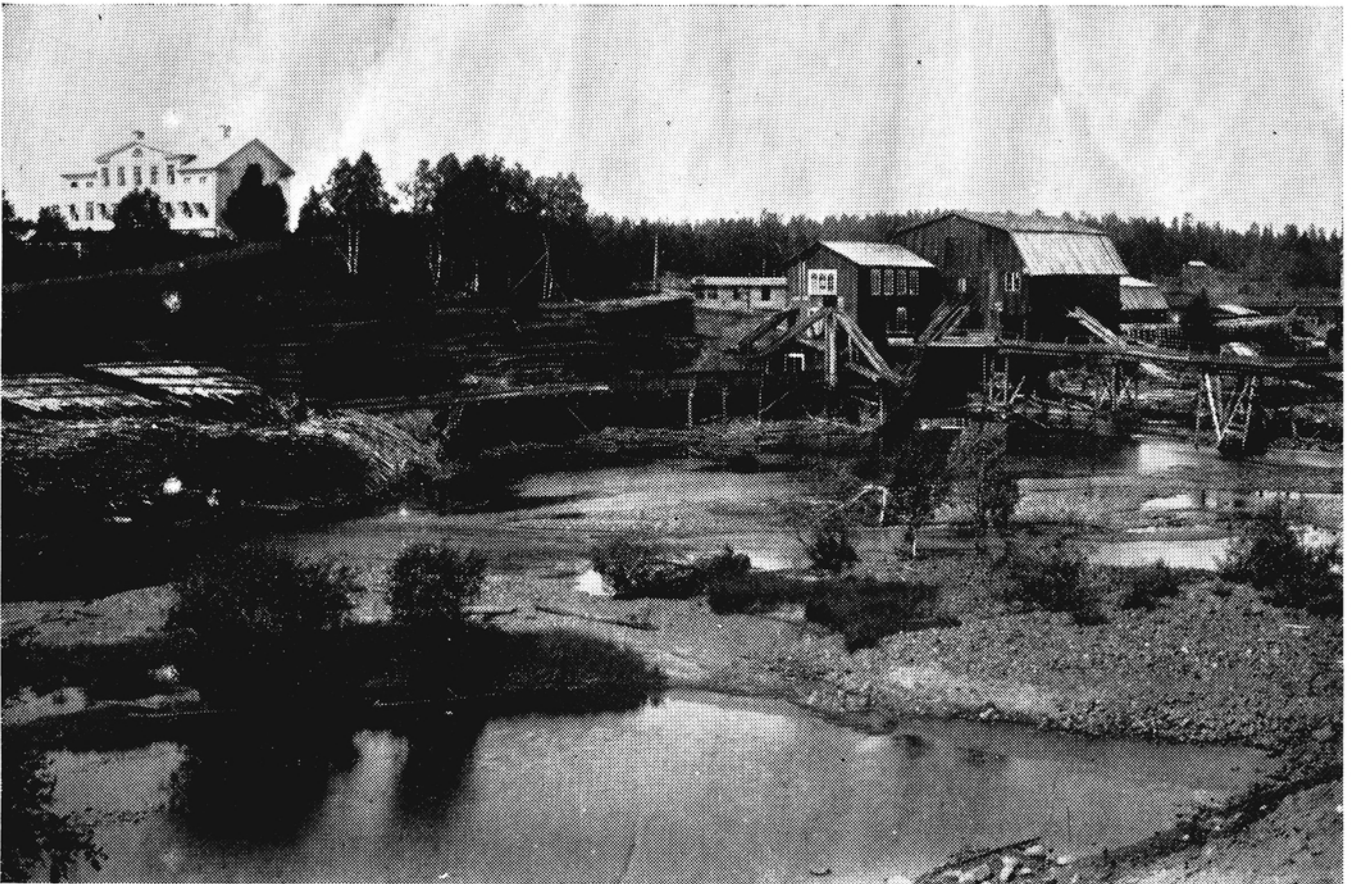
Anteckningar ur dess arkiv

av

fil. kand. Gunnar Bergman.

Luleå Boktryckeri-Aktiebolag, Luleå 1931.

Björkfors herrgård och vattensåg.

Hur dessa anteckningar tillkommit.

Hos oss i Kalixdalen finnes nog här och var i våra gömmor gamla arkiv, som kunna lämna bidrag till vår bygds historia.

Den nuvarande tiden och framtiden är vår. För oss gäller det att göra vår egen insats, vi vilja icke gärna dväljas i det förflutna bland skräphögarna på vinden, och ibland kanske vi ej med tillbörlig pietet bevara det, som minner om förfluten tid.

Emellertid kan det vara oskattbara värden, som kunna förloras, om de icke förvaras. Väl inseende detta har den energiske intendenten vid Uddens museum i Luleå fil. kand. G. Ullenius gjort en razzia även i våra bygder. I Kalixdalen äga vi ju ingen samlingsplats, för vad fordom varit, och härvid är intet vunnet med endast ett uppbyggande utan garantier för underhåll. Bästa garantierna för en dylik fortsatt omvårdnad vore väl ett hembygdsmuseum i förbindelse med någon av skolorna, varvid Kalix kommunala mellanskola väl först skulle komma på tal. Om vi deponera i Luleå våra antikviteter, d. v. s. erhålla depositionsbevis kunna de ju återbördas, om någon hembygdsvård här med tiden organiseras. Hos vederbörande i Luleå komma de, åtminstone till dess, i god vård. En påminnelse om att vi tillhöra Norrbottens hembygdsförening — icke Luleås få vi i Kalixdalen genom intendentens entusiasmerande besök. Björkfors arkiv har kommit fram ur sin gömma genom en annons i Kuriren denna sommar, vari uppgifter om detta gamla bruk efterfrågas. Enligt "Nordbo" i ett februarinummer av samma tidning skall en järnbeslagen kista, varmed en hel del "oknytt" förbundits på något mystiskt sätt ha försvunnit och därmed gårdens arkiv. Förmodligen är det denna kista, som för närvarande finnes på Grytnäs, vilken åsyftas. Som intresset synes vara aktuellt för denna gamla gård, som betytt mycket icke blott för socknens utan även för länets närings- och kulturliv, har undertecknad, innan papperen deponeras i Norrbottens hembygdsförenings arkiv utarbetat en liten översikt, som måhända kan vara till gagn för en eventuell noggrannare framställning i en framtid.

Björkfors urkund, syn 1763.

Efter därom i predikstolen gjord kungörelse till syn och undersökning å Herr Capitainen Henric Henricii ansökan att få i stället för sin

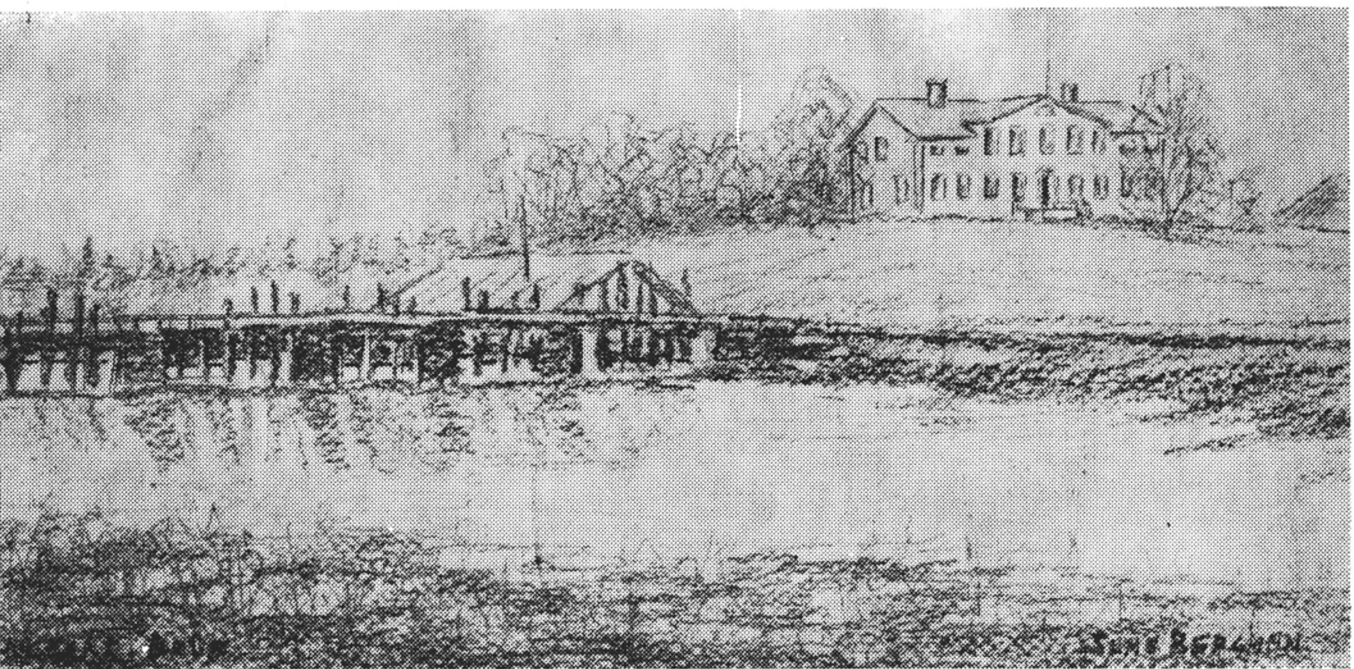
i Sangisälven förut ägande grovbladiga sågqvarn inrätta ett finbladigt sågverk med tvenne ramar sammanträdde d. 29:de aug. 1763 hos nybyggaren Hindrik Olofson i Espinära förutom sökanden jämte Herr Cammererararen Abraham Fougt, Landsfiskalen välbetrodde Lars Gran å Kongl. Maj:ts och Kronans vägnar, kringboende nybyggare och lagstadgad nämnd. Därjämte hade infunnit sig på Herr Capitainen och Professorns Wälborne Jonas Meldercrentz vägnar, Bruksbetienten Erik Renman med tydlig uppgift att söka förhindra uppkomsten av en besvärlig granne till Meldersteins bruk. Renman "inlefvererade" en längre skrift.

Här framhålles privilegierna för Meldersteins järnverksinrättning av 1747, såg av fyra ramar av 1751 och skeppsbyggeri av 1760, som "tydligen tillägga Meldersteins järnverk betjäning af allmogen i den Tract, som är emellan Luleå och Calix elfvar, samt i stöd däraf förklara bemälta district med derå varande skogar för behörigen anslagen till Meldersteins jernverk och dess betjening, som uti allt förklaras ega företräde".

Vidare framhålles, att anläggningen av finbladiga sågar "icke tarfvas till hemmanens behof och upprätthållande, men som vid öfverflödigt sågande allt för mycket medtaga och utdöda skogarne, närliggande Bergsbruk till förfång". Med anledning härav anhålles i denna skrivelse, "att den lofl. Undersöknings Rätten sig nu icke må företaga undersökning öfver den af Herr Capitainen Henricius begärda finbladiga sågs anläggande vid Sangis elf i Neder Calix Socken, hvartill skog och strömställe är så nära beläget intill Meldersteins jernverk, och intom de socknar och Tracter hvaraf det eger att få betjening."

Då Herr Capitainen Henricius förklarat sig icke åstunda "strömfall eller sågtimber i de Tracter, som emellan Luleå och Calix elfvar belägna äro", ansåg sig Rätten med detsamma kunna börja syn och undersökning. Härvid ingav Renman ytterligare en skrift från "Undersökningsrättens hörsammaste tjenare Meldercreutz", vari återigen framhålles "bristen på betjening och forslor m. m. i denna folklösa orten, hvilken hitintills hindrat mig, så länge det brustit och brister i Meldersteins jernverksdrift. Återigen framhålles skogarnas långsamma växt, och att till de finbladiga sågarna" åtgår i längden mycken skog, kommande det timber och skogsvirke, som till landsortens och allmogens vanliga behof, samt Meldersteins Bruksrörelse erfordras." I skriften framhålles vidare faran av "tvister och oreda emellan flere, såsom vid dessa tillämnade finbladiga sågars verkställighet lätt uppkomma kunde", och att man kunde befara "det ena inrättningen skulle lända till den andras förtryck och förderf". Om däremot Meldersteins privilegier vidmakthålles, "så är att vänta under den milde Gudens välsignelse, och höga öfverhetens orubbade beskydd, allas deras gjörlig skyndsammaste framgång till det allmänna och landets bästa, igenom mig som till min egen förmån af gemensamt Intresse med Meldersteins Bruk, söker efter yttersta förmåga att bringa allt snart i bästa anbefalta ordning och fulla gång".

På detta svarar Herr Capitainen Henricius, "att nödig betjening för Herr Capitainen och Professorn Meldercreutz både till Meldersteins Bruksdrift, som ock till det af ho-

Björkfors bruk.

nom omförmälta Skogsbyggeri och finbladiga Sågverk aldrig trutit eller kan tryta, så framt Herr Capitainen och Professorn lika stor arbetslön, som andra här å orten erlägga ville, och berättade derhos, det allmogen i Luleå, Råneå och Calix socknar vore förbunden att för sina kronoutskylder, som icke till andra staters aflöning anordnade blifvit, göra dagsverken till Meldersteins Bruk, men Herr Capitainen och Professorn skall samma dagsverken icke tillfullo behöft, utan i deras ställe penningar af allmogen uppburit, hvilket Herr Capitainen Henricius åtog sig att bevisa om så påfordras skulle". Nu gav nämndemannen Lars Andersson i Innanbäcken tillkänna, "att nu i några år hade han och hans grannar icke till fullo gjort dagsverken till Meldersteins Bruk för de utlagor, som Innanbäcksborna till Bruket betala bort, ej heller hade sådant af dem blifvit fordrat. Även skall Herr Capitainen och Professorn Meldercreutz i stället för dagsverken penningar af dem uppburit, hvarjemte nämnden intygade, det Herr Capitainen och Professorn nog tillgång på arbetsfolk få kunde ej mindre till Bruksdrift, än till skeppsbyggeriet och finbladiga sågen, ifall Herr Capitainen och Professorn ville betala så stor arbetslön som andra här å orten göra."

Sökanden uppger härefter vilka områden han vill ha utsynt, varvid hänsyn måste tagas till, att Korpikåborna sedan gammalt hade en damm, vilken tillägger dem all den skog och mark, som inom en mil runt omkring deras by ligger. Syneförrättningen, som börjat den 29 aug. fortsättes t. o. m. den 2 sept. 1763. Härvid besiktigades icke blott Strömfallet uti Björkforsen utan på Herr Capitainen Henricius begäran även det strömfall, sam var 1/4 mil därovanför i Hellforsen. Härvid befanns bägge ha icke blott tillräckligt fall till en finbladig sågkvarn utan ock så mycket vatten att sågkvarnen därstädes kunde gå större delen av året utan fara att bli skadad av isgången under vårtiderna.

Sockenborna förklarade sig icke ha något därvid att påminna, att Herr Capitainen Henricius må antingen i Björkforsen eller i Hellforsen, vilketdera han åstundar, inrätta en finbladig sågkvarn, dock att älven icke förstänges, eller någon sågspån därstädes nedsläppes, och "sedan Syne Rätten på efterfrågan erhållit den underrättelse, att från Björkforsen till Meldersteins Bruk är efter landsvägen 9 1/2 mil men ı rätt linje något mer än 8 mil, så påstod Landsfiskalen Gran, å Kongl. Maj:ts och kronans vägnar, det Herr Capitainen Henricius må tillåtas, att i Björkforsen eller Hellforsen få en finbladig sågkvarn inrätta samt de uppgivna allmänningsskogarna på norra och nordvästra sidan om Björkforsen samma sågverk till nyttjande underläggas på det berörda skogstrakter icke måtte till Landets skada bliva obrukbara och förruttna. Vidare framhålles, att det utsynta området icke är beläget mellan Luleå och Kalix älvar till nästgränsandes förfång.

Med anledning härav hemställer synerätten vördsamt till K. B., att Herr Capitain Henricius må antingen i Björkforsen eller Hällforsen få en finbladig sågkvarn inrätta samt därå årligen 3,000 trän uppsåga, dock att ej någon sågspån i älven nedsläppes samt att vårtiderna 1/3 av älven till fiskens uppgång öppen lämnas.

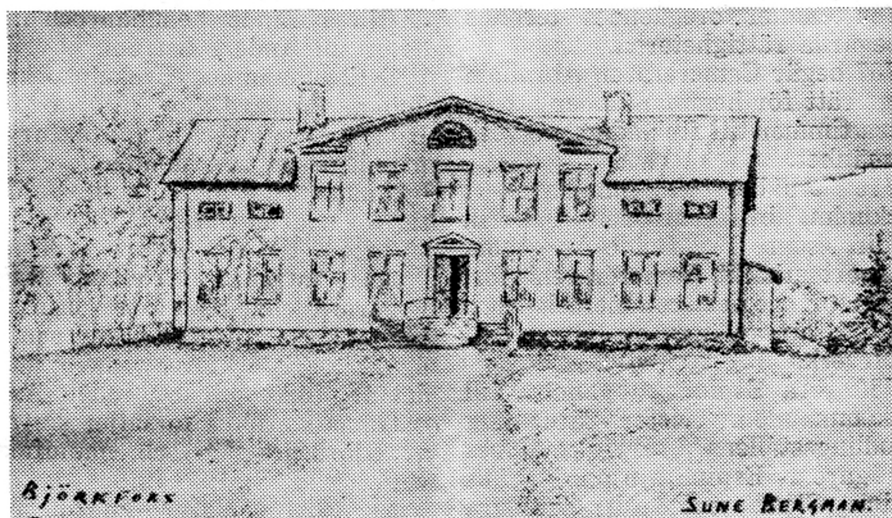
Enligt Kongl. Maj:ts, Riksdagens och Kommerscollegii beslut av 1764

lämnas det begärda tillståndet icke till Capitain Henricius utan till dennes sterbhus.

Den gamla herrgården.

Vägen var nog så lång mellan Kalix och Björkfors den tid bilarna icke funnos, utan "Freja" och "Brutus" i lugnt trav drogo den tunga "Björkforstrillan". Med glädje såg man sommarladugården på höger hand och strax därpå slogo hästarnas hovar mot den pittoreska "vita bron" över Korpikån, där denna glider in i björkallén, de många lummiga björkjättarna, vilket allt gav det dåvarande Björkfors dess prägel av ålderdomlig bruksgård.

Som naturligt är har tidens tand förändrat en hel del. Många av de förutvarande byggnaderna äro fotograferade och avtecknade, och nyligen äro de nu återstående av museiintendenten i Luleå uppmätta i och för beskrivning. Den nuvarande herrgårdsbyggnaden uppgives vara byggd 1820, enligt muntlig uppgift av samma byggmästare, som uppfört herrgården på Gyljens bruk. Den är

Herrgården på Björkfors.

Sangisälven. Från bron hann man nätt och jämnt kasta en blick upp emot åns idylliska stränder. Vägen gick nu vid pass ett par hundra meter längs Sangisåns västra strand förbi den gamla vattensågen, varefter den åkande svängde upp på kullen, där gården alltjämt är belägen. Månända var det bruset från forsen och hjulen, sången från stockarna, som försågades, den långa byggd i gustaviansk stil med vackra proportioner och anmärkningsvärda detaljer å portal och gavlar. Av inredningen kan bemärkas en Mariebergskakelugn i östra rummet i övre våningen (sågrummet, även kallat "spökrummet"), samt i nedre våningen 1700-talstapeter med tempelruiner och beduiner i tidens smak. Av mobilier finnes intet kvar från det gamla Björkfors, såsom den gusta-

vianska vitarumsmöbeln eller de målningar, som funnos på kontoret, föreställande en del av Bergman-Olsons briggar Svea, Calix och Norden, som från Svartskär eller någon av de andra lastageplatserna transporterade det vid bruket försågade timret till Valdemarsudde vid Stockholms ström. *)

Fragmentariska anteckningar om Björkfors' första ägare.

1763 begär Capitain Henric Henricius syn på det tillärnade Björkfors finbladiga sågverk.

1764 erhåller föregåendes sterbhus de begärda rättigheterna.

1767 begär Camereraren Abraham Fougt rätt för hemmansåboer att leverera timmer till finbladiga sågverk i allmänhet.

1776 erhåller grosshandlaren i Stockholm, brukspatronen Fredrik Lundin, som föregående år genom transport erhållit Camereraren Abr. Fougts privilegier, commercekollegii tillstånd att anlägga ett järnmanufakturverk.

1780 göra Espinära byamän "till förekommande av tvister" fördelning av odlingsställena, varvid nämnes som ägare av Espinära n:o 2 Magnus Fredric Clementeoff och Espinära n:o 1 Björkfors sågverksägare.

*) Bergman-Olson anlade på Risön, mellan Näsbyn och Karlsborg, ett modernt skeppsvarv. På öarna Svartskär och Sandörsund i fjärden vid Sangis iordningställdes lastageplatser. Bergman-Olson drev egen rederirörelse av stor omfattning. Hans segelflotta uppgick år 1857 till mellan 20 och 30 fartyg. Där funnos barkskepp och skonertskepp, briggar och slupar. (Denna liksom övriga noter innehåller anteckningar hämtade ur en uppsats av Ragnar Pira i "Norrbotten" av Georg Bergfors och Albin Neander, del II).

1783 omnämnes som ägare av Björkfors såg- och manufakturverk Sigfrid Carlenius, Johan Pipping och Anders Reckart.

År 1800 får diversehandlaren i Stockholm Anders Öström fastebrev å 1/3 av Björkfors såg etc., sålt av handlaren i Torneå Samuel Reckart. Intill 1811 torde ovannämnde Öström ha varit den störste andelsägaren av Björkfors, jämte brukspatronen Pehr Åström *) men nämnda år försäljer den sistnämndes efterlevande änka sin andel i Björkfors såg- och manufakturverk samt Sandösunds glasbruk, jämte därtill hörande hemman och lägenheter till Anders Öström.

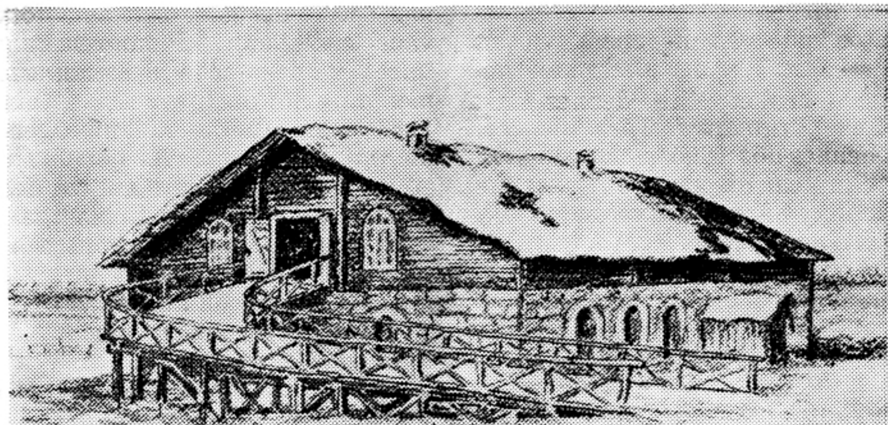
1812 omnämnes bruksinspektoren Johan Bousard som försvarare av Björkfors såg- och manufakturverks privilegieskogar gentemot Sangis byamän. Han är därjämte fullmäktig för ägarna till Björkfors nybygge — herrar Öström & Son i Stockholm.

1819 inträda lieutenant Magnus Fredric Clementeoff och konsuln och rådmannen Johan Sundell som delägare av Björkfors, vilken ägande del år 1828 utökas, i det Anders Öströms sterbhus försäljer sin andel av Björkfors såg- och manufakturverk.

År 1829 försäljer konsul Johan Sundell till v. häradshövding Paul Clementeoff 1/4 av: 1. Björkfors finbladiga sågverk, 2. Björkfors järnmanufakturverk, bägge med tillhörande skogar; 3. 1/8 mtl Björkfors kronohemman n:o 1; 4. 9/64 mtl Espinära n:o 1; 5. Ovannämnda verk tillhöriga skattekvarnar och tegelslageri med hus och åbyggnader m. m.

Detta köpekontrakt transporteras

*) Johan Arbman är även delägare jämte P. Åström redan 1781 och 1784 genom köp av A. Fougt enligt Hülphers.

Stora vinterladugården av granit.

den 6 april 1830 på grosshandlaren i Stockholm Johan Bergman-Olsson, som nu första gången inträder som delägare i Björkfors. Någon enhetlig ägare till bruket inträder icke, förrän denne sistnämnde upprättat ett flertal köpekontrakt med arvingar till lieutenant Clementeoff och rådman Sundell, så att dessa inköp icke synes vara avslutade förrän änkefru Hedda Sundell år 1844 försäljer sin ägande del i Björkfors. Bergman-Olson stod i livlig handelsförbindelse med konsul Tornberg i Haparanda, med vilken han gemensamt inköpt Taipela hemman, men utlöser 1846 dennes andel häri, så att först detta år torde han vara ensam ägare till Björkfors med underlydande hemman. Enligt förmånsrätt bebor fru Sophia Clementeoff övre våningen på Björkfors t. o. m. 1850.

Brukets ägare efter 1844.

Delägare av Björkfors år 1830, blev grosshandlaren i Stockholm Johan Bergman-Olson, såsom nämnts, först 1844 ensam ägare av bruket. År 1849—50 är G. Holmgrén inspektor på gården. Enligt mantalsförteckningarna, som äro fullständiga från 1853, är ägarens son J. Aug. Bergman förv. från detta år t. o. m. 1863, då dennes broder Wilhelm Bergman såsom nygift med Angelique Peyron hit inflyttar som förv. Det praktiska livet torde knappast ha varit denne mans område. Han blev senare arkivarie i riksarkivet, där han gjort ett flertal källforskningar i Norrbottens äldre historia. På Björkfors kvarstod han endast ett par år, varefter ovannämnde broder återinträder som förvaltare och samtidigt driver tidigt började självständig affärsrörelse. Efter J. Bergman-Olsons död år 1865 äges gården av dennes sterbhus, tilldess att J. Aug. Bergman år 1873 inlöser de övriga arvtagarnas andelar.

År 1871—1878 är Adolf Törnquist förvaltare men efterträdes följande år av Herman örtenblad (sedermera konsul och rådman i Luleå). År 1881 inflyttar på bruket ägarens son Emanuel Bergman, år 1890 gift med Gu-

nilla Ottilia Taube. Först arrendator kvarstod han som disponent t. o. m. 1895. Efter J. Aug. Bergmans död övergår bruket till dennes änka Carolina Bergman, f. Törnquist, och efter hennes död 1895 till konsul John Bergman och disponenten Emanuel Bergman. Gården förvaltas av David Törnquist och av C. Tenger 1903—1904, vilket år den försäljes av ovannämndas sterbhusdelägare.

Björkfors gamla såg.

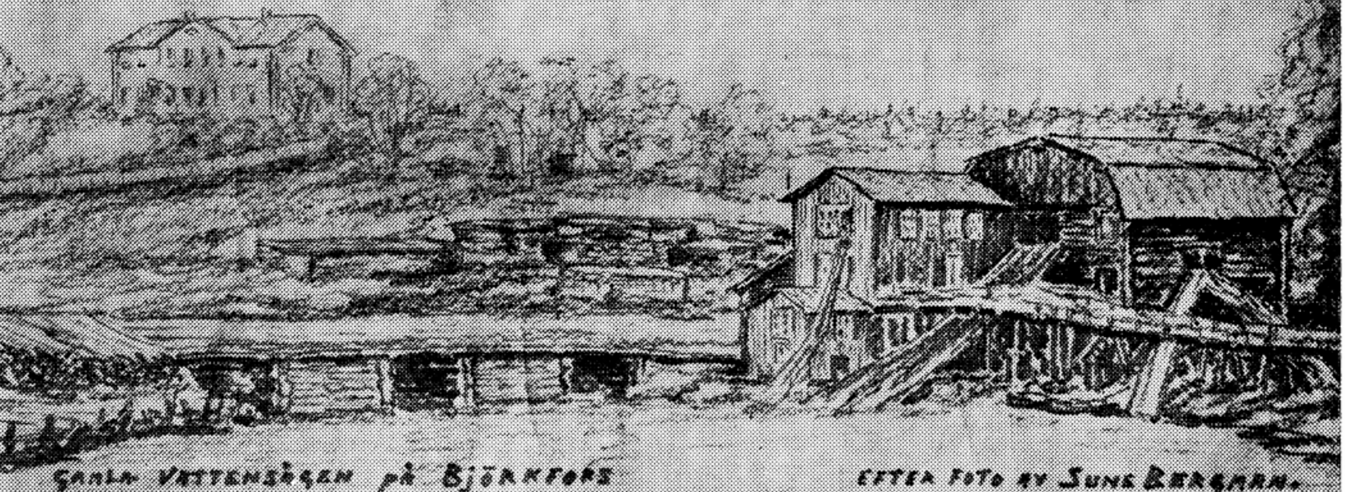
Enligt det föregående utverkade Capitain Henricius, som förut i samma älv innehaft en grovbladig sågkvarn, privilegier för Björkfors finbladiga sågverk år 1764, som då tillföll hans sterbhus. Denna såg anlades, efter handlingarna att döma, där nuvarande dammen är belägen, men förehöll sig Capitain Henricius alternativt Hällforsen, ¼ mil ovanför Björkforsen.

Vid Hällforsen ser man än i dag grunden till den första "caractersbostaden". Både den finbladiga sågen och järnmanufakturverket anlades av allt att se vid den nuvarande dammen. För sågen måste fördel här ha varit att mottaga timmer från Korpikån och Moån. Det förefaller omotiverat med bostaden så långt ifrån anläggningen utan något slag av verk vid Hällforsen. Tänkas kan därför att den enligt synehandlingarna av 1764 i Sangisälven förut befintliga grovbladiga sågkvarnen redan fanns i Hällforsen. I handböcker, vari Björkfors omtalas, uppgives att Björkfors finbladiga sågverk uppbyggdes 1767 och att dess första ägare var Plomgrenska contoiret och en kamrer Fougt. Den syn, som förrättades 1763 på begäran av Capitain Henricius, godkändes året därpå för sterbhusets räkning. Möjligen har dettas delägare sålt sina förvärvade rättigheter. Plomgrenska contoiret nämnes icke i handlingarna, men däremot den i syneförrättningen 1763 närvarande "fullmäktigen camereraren Fougt". Av honom finnes en skrivelse, ingiven i Torneå den 27 mars 1767: "Så vida finbladiga sågverk genom brädernas jemna och släta sågning icke allenast merkeligen lindrar arbetet vid allehanda byggnader, utan ock bespara mycken skog, samt således genom samma trädens bekvämlighet hos utlänningen tillskyndar Riket den största och redbaraste vinning av skogarne: alltså anhåller jag ödmjukast, det Eders Nåde täcktes höggunstigt tillåta, att de hemmansåboer, som ega mera skog, än deras hemman tarfva, måge få frihet, enten, vid olika finbladiga sågverk låta såga sitt timmer, eller ock detsamma till sågegaren aflåta emot sina nödtorfter, så af spannmål, som i dessa avlägsna norra vatten genom missväxt ofta tryter, som andra oundgängliga behof till deras hemmans upprätthållande. I ödmjuk förtröstan af Högvälborne Herr Landshöfdingens höggunstiga bifall, framhärdar jag med djup vördnad Eders höge nådes ödmjukaste tjenare

Abraham Fougt."

Härpå resolverar C. Mannerfelt följande dag: "Sökanden eger att öfverenskomma med dem, som hafva sådan tillgång derpå att de utan skada för hemmanen och skogen kunna efter lag göra afsalu deraf, efter vederbörlig tillsyn och pröfning."

I förutnämnda almanacka av 1784 står antecknat för den 19 juni: "Floden högst, då ½ hvarv av Dammen war uppe och Sågrattan (?) gick sönder", den 31 samma månad: "Sågen i Gång", den 13 nov.: "Elfven

Gamla vattensågen på Björkfors.

bar köra till Espinära" och den 15: "Dito till Sangis".

Sågen blev 1780 skattlagd för 2000 tolfters tillverkning, enkla helrena sju alnars bräder, som anses erhållas av 2000 trän till en årlig utskyld av 106 ⅔ tolfter bräder. Denna skatt blev 1788 nersatt till 37 ½ tolfter bräder. Enligt av lantmätaren H. W. Hackzell år 1818 företagen mätning och beskrivning utgör arealen sedan 17,000 tunnland sedan anläggningen 1763—64 frångått verket genom nyhemmansbildning, 12,743 tunnland, varav 9,003 anses vara sågskog. Härav anser man 443 trän kunna tagas för årlig fällning, medan 886 st. sju alnar sågtimmer påräknas. Enligt K. B:s utslag av 1819 fixeras de skogstrakter, som tilläggas Björkfors såg, varjämte den för krigsrådet Petterssons såganläggning vid Poimisbäcken i överkalix utsynta skogsvidden av 28,928 tunnland regleras, så att ej tvist med Björkfors skall uppstå. År 1821 skattlägges verket med 1/50 av tillverkningen eller 80 tolfter fullgoda enkla bräder, som antingen in natura vid närmaste köpestad avlämnas eller efter årlig markegång gäldas. Härvid tages avseende på inrättningens kostsamma byggnad och underhållande, sågtimrets avlägsenhet och de svårigheter och kostnader flottningen därav medför o. s. v. År 1858 faller avvittringsutslag å Björkfors sågskog inom Nederkalix socken.

I skatteläggningsinstrumentet av år 1821 finnes en beskrivning av sågen: "Såghuset innehåller i längd 31 alnar, i bredd 15 ½ alnar och i höjd till takbandet 17 ½ alnar, en 20 alnar lång uppgående bro och brädtak, men är med sjelfva såginrättningen gammalmodigt och sämre byggt, samt så gammalt, att alltsammans med det första måste ombyggas, därvid även lika såsom nu sågen inrättas med 2:ne ramar. Sågrännan är 185 alnar lång, 10 alnar bred, uppförd i en kostsam med sten uppfylld undertimring, och dammen, som består av timmer och sten, på västra sidan om flörännan 49 alnar lång, flörännan 22 alnar, en stenkista mellan flörännan och sågrännan 4 ½ alnar, därifrån på norra sidan om flörännan 33 alnar, tillsammans 109 alnar långt o. 10½ alnar brett, varförutan från böstdammen till förekommande av utskärning å norra sidan om flörännan fanns inrättat en arm med kistor, uppfylld av sten 170 alnar lång och 312 alnar bred samt en concervationsdamm på norra sidan om såghuset 78 alnar lång och 4 ½ alnar bred. Älven vid sågdammen och den långa sträckning sågrännan och såghuset intager har lös botten och älvbackarna bestå av lös lerjord. Kostnaden för dammens byggande och nedsättning är således här nästan oberäknelig och säkert högst betydlig, ävensom att få sågrännan och såghuset att ega bestånd, vartill kommer att älven om våren under snösmältningen hastigt fylles med vatten, vilket årligen översvämmar dammbyggnaden och förorsakar utskärningar, som efter vad erfarenheten visat oftast skada både dammen, sågrännan och såghuset, varav dammbyggnaden redan sedan verkets inrättning trenne särskilda gånger utgått, och varå någon varaktighet således icke är att påräkna." *)

Enligt såglistorna under tiden 1859—1869 är antalet försågade

---

*) Ramen i en dåtida vattensåg gjorde väl 20 à 30 slag i minuten, och man kunde i bästa fall såga tre stockar i timmen. De tvänne sågbladen i ramen voro 1 1/4 m. långa, 15 till 20 cm. breda och 6—10 mm. tjocka. Likväl kallades

Gammal smedja till Björkfors bruk.

stockar lägst 14,637 och högst 34,945, dels av egen skog och dels köptimmer. Vid en kalkyl för ombyggnad av Björkfors gamla såg 1888—89, gjord av dåvarande förvaltaren patron C. Em. Bergman, uppgives att för närvarande försågas 350 timmer per dygn med en sågpersonal av 23 man, sammanlagd avlöning 40,5 kr. och pris per stock 12 öre. Efter ombyggnaden kommer att försågas 800 per dygn, varvid priset per stock nedbringas till 6 öre. Försågningen för närvarande av 35,000 timmer — 4,200 kr. nedbringas till 2,100 kr. För uppsågningen av denna timmerkvantitet åtgår nu 100 dygn, efter ombyggnaden ej fullt 45. Mer finbladiga sågblad kunna användas och virkesavfall minskas, eget folk kan hinna bli disponibelt till höbärgningen."

Efter först företagen barkning flottades plankorna hopbuntade antingen direkt från verket eller ock kördes de först med häst längs östra stranden av Sangisälven till en plats nedanför Fällforsen, varifrån flottningen ägde rum till någon av lastageplatserna vid älvens mynning. Tidigast nämnes Lappön, 1 ¼ mil från Björkfors, samt Sandösund och senare Svartskär, vilken vackra holme står mest använda, och på vilken en mindre kontorsbyggnad med pittoreskt läge var uppförd. Enligt de många inventarieförteckningarna, som omfatta både vattensågade och handsågade och till sist även samtidigt med övriga — maskinsågade bräder, användes även Ängören, Ängesörsgrundet, Risön, Lövgrundet till lastageplatser.

Anmärkningsvärt är hur länge den "för allmogen ohälsosamma" handsågningen fortsätter.

Efter försäljningen 1904, då vattensågarna redan länge varit föråldrade, nedrives Björkfors såg och användes delvis för uppbyggandet av ångsågen på Ängören.

---

en dylik såg finbladig. Längre tillbaka i tiden hade man nämligen använt ännu grövre blad. Efter ombyggnaden genom J. August Bergman fick sågen två ramar med 20 blad.

Järnmanufakturverket.

År 1779 erhåller Grosshandlaren i Stockholm, Brukspatronen Fredrik Lundin, som föregående år genom transport erhållit Camereraren Abraham Fougts privilegier, commerskollegii tillstånd, att på östra sidan av Sangisälven samt ovanför en där varande finbladig såg för samma damm anlägga ett järnmanufakturverk med under samma tak varande: 1. En manufaktur- eller knipphammare. 2. Tvenne spikhammare. 3. En särskilt liten svantshammare. 4. Ett fil- och polerverk uti övre våningen av smedjehuset. 5. Ett litet slipverk, och detta allt vid tvenne särskilta hjulstockar på det sättet, att manufakturhammaren o. den ena spikhammaren tillika med fil- och polerverket komma att drivas av den ena hjulstocken, samt den undre spikhammaren tillika med liehammaren och slipverket vid den undre hjulstocken, och 6. Tvenne eldstäder eller äskior, vid vilka verkstäder tanken vore årligen förädla 200 skeppund löpestångjärn uti bultjärn, spik av allehanda slag, spadar, plogbilar, liar och vagnsbeslag med flera efter författningarna laggivna svarvsmidessorter och polerade järnsaker, dels för landets behov, dels ock utrikes försäljning.

Så preciseras den skogsfångst, som lägges till det nya manufakturverket — skogstrakter lämpliga för kolning. Lägenheter utsynas för bruksfolket — "skolandes alltså icke tvekan vara att av allmogen i orten begära någon annan tjänst vid bruksrörelsen än den, som allmogen godvilligt efter överenskommelse kunde sig åtaga". Emot det tillämnade manufakturverket var ingen protest gjord. Professorn och Capitainen, välborna Jonas Meldercreutz, Meldersteins bruksägare, som 1763 sökt förhindra uppkomsten av Björkfors finbladiga sågverk, förbehåller sig endast att i dess bruksprivilegier icke varda förfördelad. Allmogen däromkring förklara sig icke hava något att påminna utan anse det som en förmån att lättare bliva betjänt med järnsmide, vilket de förut skola varit nödsakade med mera kostnad skaffa sig från avlägsnare orter. Tillverkningen erhöll närstående stämpel F. L. Årligen mellan den 1 nov. och sista dec. skulle i nästa stads metallvåg sannfärdeligen uppgivas, huru mycket stångjärn, som använts — skatten 8 daler silvermynt för varje skeppund. Undersökningen hade företagits av bergmästaren Eric Roland Printzell.

Om hur det tillärnade järnmanufakturverket realiserades finnas endast knapphändiga upplysningar. I en almanacka av år 1784 finnes antecknat för den 26 junius (blomstermånaden): "började smida i spikhammaren". Ännu i dag kallas ett område öster om dammen — "spikhammarskogen". År 1810 blir verket, oaktat någon tillverkning icke ägt rum, icke anmält till nedläggande av Kongl. Bergs. Col.

I bouppteckningen efter patron Anders Öström av 1818 omnämnes: "Jern manufacturverket härstädes, som för längre tid tillbaka warit nedlagt, är till hela dess innanrede aldeles obrukbart", likväl uppgavs att av dess inventarier ännu finnas i behåll — härefter kommer en ganska vidlyftig förteckning på inventarier i Sjukhuset (?) och klensmedjan.

"Sjelfva Smedjehuset är i sednare tider upbygdt." Ett sådant finnes alltjämt strax ovanför dammen på östra sidan av älven. Om icke transmission åvägabragts till byggnad ovanför dammen, måste manufaktur-

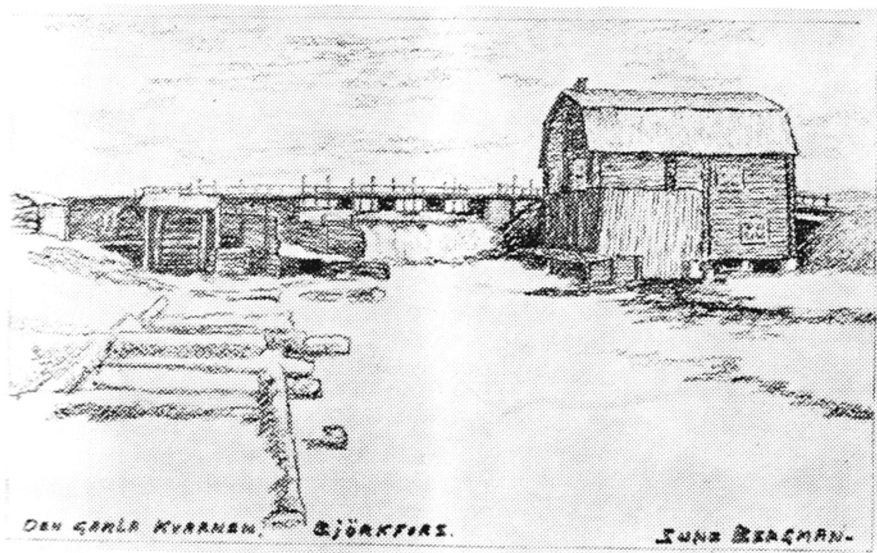
verket — "på östra sidan av Sangisälven samt ovanför en där varande finbladig såg för samma damm" — ha varit belägen på samma plats som den senare kvarnen och nuvarande kombinerade kvarnbyggnaden och kraftverket. Förevarande år 1818 fanns på denna plats ingen kvarn: "Wid Sågrännan äro tvänne små Squalteqvarnar för eget behof, äfvensom en mindre inrättning till husbehofs murtegel-slagning anlagde."

Vid taxeringen år 1822 anför dåvarande ägaren Lieutenant Clementeoff, att manufakturverket under hans förvaltning från 1819 ej varit i gång eller åstadkommit minsta tillverkning och vill ha taxeringen bestämd efter köpeskillingen 6,050 Riksdaler Banco.

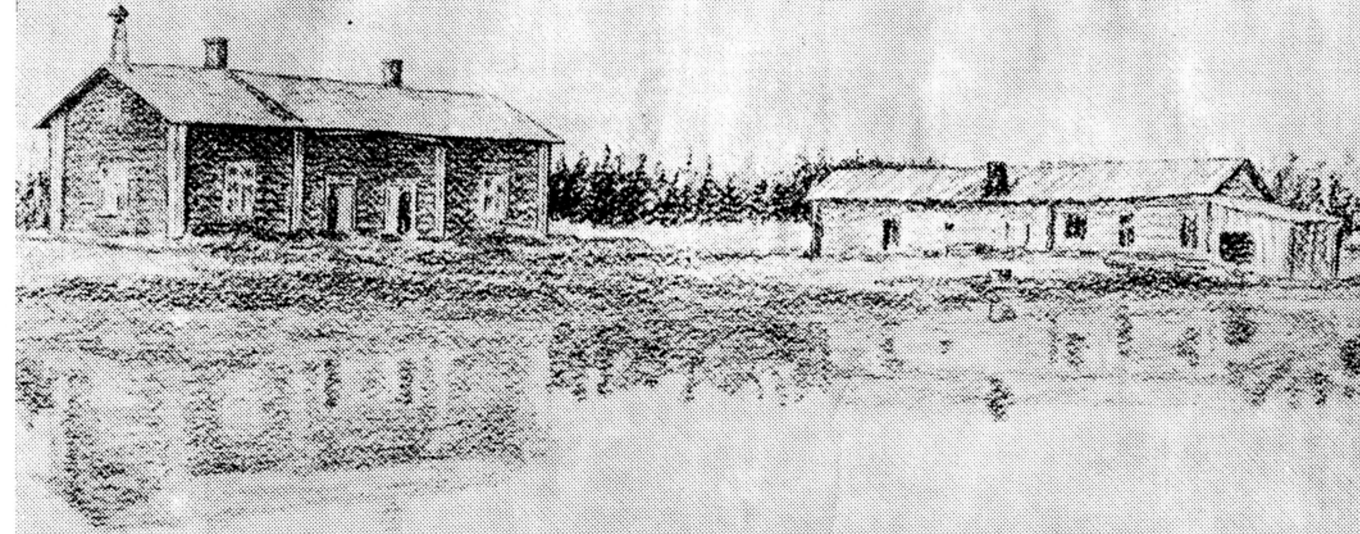
Utan att sammanhöra med manufakturverket kan dock i detta sammanhang omnämnas att enligt muntliga uppgifter Bergman-Olson lär ha kostat på 40,000 kr. å en kopparfyndighet i närheten av Björkfors. Malmen skulle ha upplagts på en pålkaj vid kusten, men kajen rasade och företaget lämnades åt sitt öde. Om detta finnes intet i handlingarna, varför uppgiften icke kunnat bekräftas.

Kvarnen.

I inventarieförteckningen av 1810 omnämnes jämte ett tegelslageri, som användes ända mot slutet av 1800-talet, att vid sågrännan funnos två mindre squaltkvarnar. Vilket år den senare uppbyggda kvarnen uppfördes framgår icke av handlingarna, men år 1857 blir denna på ansökan av Aug. Bergman från husbehovskvarn förvandlad till skatte- eller tullmjölkvarn "med rättighet att i tull för grofmäld beräkna en kappe af hvarje tunna, som förmales och för sigtning två kappor för hvarje

Den gamla kvarnen.

Mjölnarens bostad.

tunna emot ränta, som från och med nästkommande år skall utgå". I samma handling nämnes, att "ifrågavarande quarnbyggnad redan för länge sedan varit uppförd". År 1903 säger förv. C. Tenger i en beskrivning med anledning av gårdens förestående försäljning, att den är uppförd i tvenne våningar, därav den övre inredd till kammare och kvarnhus med tvenne stenpar samt den nedre till hjulhus för underfall samt mottagningsrum för spannmålen. Kvarnen har ett mycket gott renommé och kvarndistriktet sträcker sig ända till Haparanda, Seskarö, Nederkalix samt ända upp till Karungi; vissa år komma de ända från Kemi i Finland för att mala. Vattentillgången är mycket god, den gick hela vintern 1901—1902, då andra kvarnar i Norrbotten stodo i brist på vatten.

Av nuvarande ägaren, Erik Nes, har med stora kostnader uppförts en modern kvarn, kombinerad med kraftverk, på samma plats, där den gamla var belägen.

BJÖRKFORS STORHETSTID.

Med detta epitet torde kunna benämnas den tid, som infaller med skeppsredaren och grosshandlaren i Stockholm, riddaren av Nordstjerneorden Johan Bergman-Olson och efter hans död brukspatronen, riddaren av Vasaorden August Bergman som ägare. Under denna tid infaller högkonjunkturen för skeppsfart och sågverksrörelse i Norrbotten, så att genom de rikedomar som förvärvades, stora summor kunde nedläggas på omfattande odlingsföretag, Björkfors kronohemman N:o 1 skattköpes, lantbruksskola utan anslag upprättas, Kalixvägen 2 mil brytes utan anslag, stenladugård för 100 kor uppbygges, en betydande mejerirörelse bedrives och bruket förstoras genom uppköp av hemman inom fem socknar. Härav voro förutom det ursprungliga hemmanet Björkfors N:o 1 och Espinära N:o 1 ett antal av 12 st. jämte stockfångstskog belägna inom Neder-Kalix socken, ett jämte stockfångstskog inom Över-Kalix, 4 st. inom Carl Gustavs socken, 3 st. jämte stockfångstskog inom Hietaniemi socken, ett inom Övertorneå socken, inalles förutom stockfångstskog utgörande i det närmaste 4 mantal. År 1853 voro 107 personer mantalsskrivna, 1875 ett antal av 216 och tre år därefter 250, vilken siffra sjunker till 153 år 1903, utgörande personalen och deras barn vid sågen och jordbruket.

Förutom de nybyggnader, odlingar och utvidgningar, som gjordes under "Björkfors storhetstid", må denna benämning också vara berättigad på så sätt, att stora kulturinflytelser utgått från detta bruk, och må det därför tillåtas mig, att något närmare stanna vid de två ägarna av bruket J. Bergman-Olson och son.

Från Näsbyhemmanet till Valdemarsudde vid Stockholms ström.

Johan Bergman-Olson föddes på Näsbyn i Nederkalix år 1800 och var son till nämndemannen Olof Samuels-

Grosshandlare Johan Bergman-Olson.

son Bergman och Helena Svanberg från Ytterbyn. "Som fjortonårig började han sin vandring ut i livet med ett matsäcksknyte på ryggen och en liten skinnpåse med ryska rubler insydd innanför västen". ("Norrbotten" av Bergfors och Neander, del II, Lindblads Förlag, Uppsala 1928). Han hade en framgång, som nästan kan sägas vara sagolik, ty redan vid 25 års ålder hade han etablerat sig som grosshandlare i Stockholm och

Fru **Henrika Bergman-Olson**, född Deutsch.

"1857 ägde han mellan 20 och 30 **fartyg**". Han tillvann sig i hög grad **norr**länningarnas förtroende och skapade en förmögenhet, som efter tidens förhållanden var osedvanligt **stor.** Han hade kontor och bostad på Skeppsbron, där han ägde n:o 6 och 8 men residerade därjämte på Valdemarsudde, dit han roddes av en dalkulla eller färdades med sitt ägandes ekipage. När denne framgångsrike kalixbo reste upp till sin hembygd,

vilken resa vanligen företogs med någon av briggarna men stundom gjordes i den stora droskan med parhästar, bebodde han vanligen det hus han i Näsbyn uppfört på fädernehemmanet. Detta hus, som nu brunnit, var på sin tid ansett som mycket överdådigt. På Björkfors kom han endast att vistas kortare tider, men korresponderade livligt med sin son August, som här började sin affärsbana som förvaltare. De mest utmärkande dragen hos fadern är hans rättrådighet och flärdlöshet, som aldrig kommer honom att förhäva sig över framgången samt hans enkla och sunda gudsmedvetande utan fraser, som vägledde honom i allt hans handlande ("vänfast och flärdfri", minnesstenen i Kalix). I ovannämnda skriftväxling, där han som den patriarkaliske fadern har omtanke om varje detalj i sin stora handelsrörelse från "det goda smöret i Korpikån" till priserna i Lissabon, dit "Briggen Calix lyckligen anlänt", göres i det följande en del citat från 1857 och 58, som i någon mån kunna ge en liten kulturbild från briggarnas tid, och den livliga förbindelsen mellan Björkfors och Valdemarsudde.

Valdemarsudde—Björkfors.

Den som reser sjöledes in till Stockholm kan icke undgå att fästa sig vid det nuvarande Valdemarsudde, där Stockholms skärgårdsnatur sticker fram sina vresiga granithällar, men där även Djurgårdens mångbesjungna knotiga ekar trotsar tidens stormar och Floras barn kläder marken med sin ymniga grönska. Här har nu rests ett stort palats, men det ursprungliga tvåvåningshuset och den åldriga kvarnen med ärjigt koppartak har med stor pietet bevarats av den nuvarande ägaren. Här fann bondsonen från Näsbyn det gott att vara, gläder sig över att "georginerna ännu stå i sin fägring" så sent som den 6 nov. 1857 och planterar mångahanda fruktträd, som han omgärdar med "ribbar till trädgårdsstaket", vilka han "ovillkorligen behöver med första lägenhet från Kalix." Vid "redden" finnes ett "Tjerhof" och en ansenlig brädgård, där både vattensågade och handsågade bräder staplas, varav en stor del kommer från Björkfors. "I dag har jag warit lycklig att få sälja 500 Tolfter Plankor af mitt stora lager på Waldemarsudden, med anledning deraf har jag i förra weckan befraktadt 3:ne skutor till Björkfors för att hämta nytt förråd". Men det är icke endast plank, som skutorna segla med, det är tjära, mård- och utterskinn, pottaska, spannmål, späck, salt, järn, kaffe eller "det goda gula smöret från Korpikån". Det gäller att återfrakta fartygen från utrikes hamn. Ibland är det ganska livligt därutanför på Strömmen: "Wid Waldemarsudden ligger nu fyra skutor för låssning, deribland Ferdinand och Rio". Sitt kontor hade han inne i staden och skriver till sin son på Björkfors d. 28 april 1857, då han inflyttat i eget hus på Skeppsbron: "I går flyttades Contoiret från Bredgränden till Huset N:o 8 vid Skeppsbron, en trappa upp. Då jag vid Gud får allt här i ordning, så kan jag nästan säga att jag har det trefligaste Contoiret i hela Staden — gifve Gud för öfrigt sin wälsignelse till åtnjutande af hälsa, lycka och trefnad, så tyckes den lycka, som mig wederfarits wara öfwermåttan fröijdande, i det jag efter 28 års bårtovaro nu såsom ägare får inflytta uti det Hus der uti du och Carl uti en liten flygel äro föd-

EN MÅNGBESJUNGEN DJURGÅRDS EK, RIKSA GAMMAL I KNOTIG. Sven Bergman fe

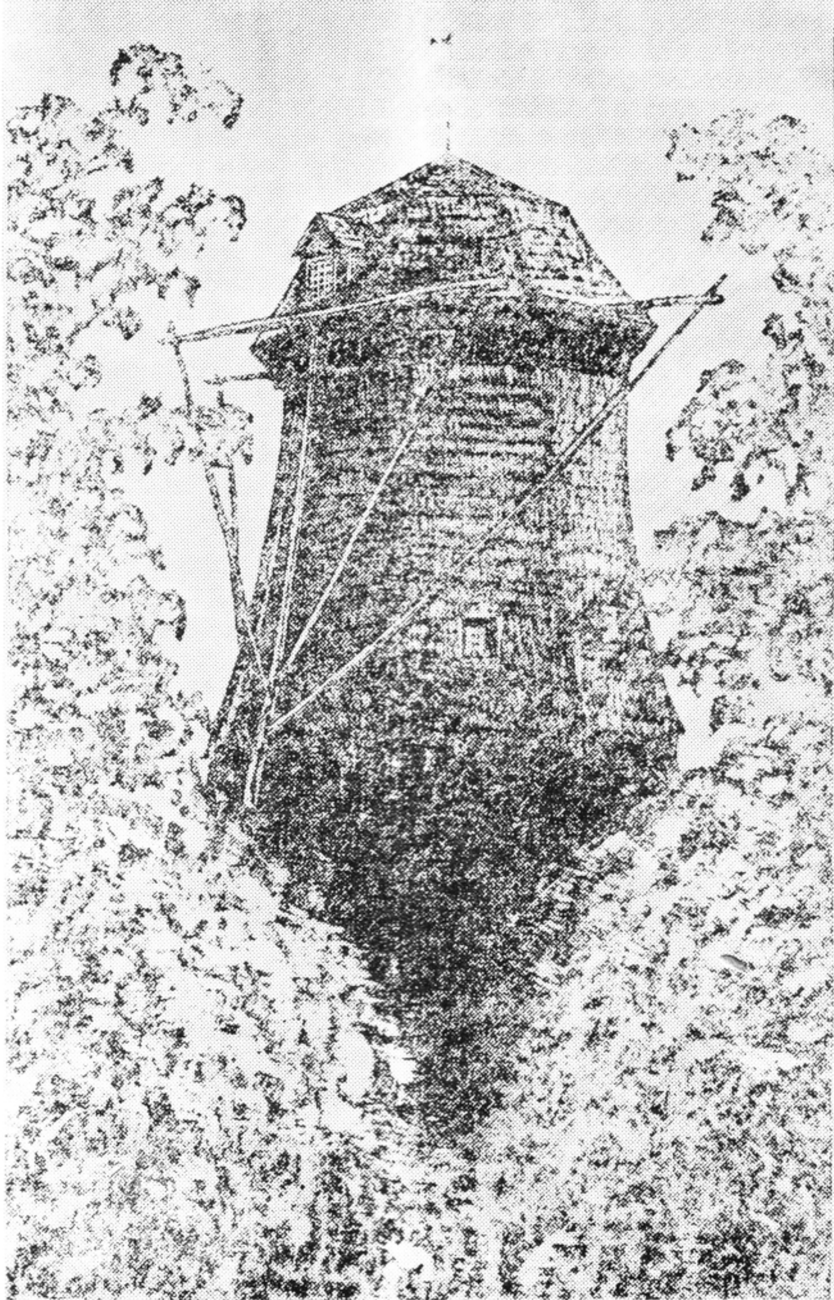
da. Jag har nu hela den lefwande taflan af Stockholms Ström och Skeppsbron för mig. Gudi ware derföre tackad och låfwad, ty honom allena tillkommer äran. Detta bref är det första, som jag skrifwer från det nya Contoiret." Utom seglare ser han även ångfartyg: "Midt för mina Contoirsfenster ligga nu ock för jemnan sex granna ångfartyg, ty då det ena går kommer ett annat i ställe." Den 6 okt. samma år skriver han: "Jag har nu att berätta Dig, att jag i går afslutade köpekontrakt på Huset N:o 6 vid Skeppsbron eller det hus deruti afl. Farbror bodde. Detta köp war för mig nödtvunget för att jag och mina efterkommande, som skulle blifwa ägare af N:o 8 måtte få lefwa i frid för en kittslig och processlysten granne. Och för det andra har jag ju så många barn, och om Gud nådeligen låter allt wäl gå, så att Husen kunna bibehållas, så finnes goda bonings-Lokaler för sex familler utom ungkarlsrum uti dessa hus och dertill uti det trefligaste läge, som tänkas kan, jämte Wagnshus samt stallrum för 2:ne hästar etz. etz."

Från "Waldemarsudde kommer courirer till contoiret", ibland har han icke tid att komma hem till Udden utan inreder en våning på Skeppsbron, "på det han skall hava tak över huvudet både i staden och på landet."

På kontoret har han en jordglob, på vilken han kan följa sina fartyg, allteftersom rapporterna inkomma. "Har haft glädjen få emottaga Telegram om Capten Höglanders med Briggen Astrid lyckliga framkomst till Marseille, som skedde i går. Med Guds nåd hoppas jag wäl ock snart få emottaga underrättelse om Briggen Paul Capten Björklund lyckliga framkost till Genua." Briggen Henrika aflastar du med handsågade bräder på Lissabon jemte c:a 100 Tunnor Tjära." "skeppet Haparanda får du aflasta på Marseille med Björkfors tillwärkning af alla dimentioner och dit får wäl äfwen Nya Briggen gå, om den hinner komma ..."

Aug. Bergman hade svårt komma till rätta med det tvära roslagshumöret: "Det fägnar mig erfara, att du kommit på så god fot med Capten Höglander. Höglander är dock en braf karl, men det är gått för dig att få giöra i tid bekantskap med skepparlynnen. Man måste wänja sig att fördraga mycket olika bildade menniskor." En del av skepparna voro endast vana med Svartskär—Waldemarsudde, där det kunde gå "med sjungande fart", när vinden var god NO. och "gamla Briggen Henrika fick sig en god påkörare." Den ofta riskfyllda färden över Bottenhavet, där det den tiden gingo så många skutor, att man seglade bogspröten av varandra gick i bästa fall på 4 dygn men kunde taga veckor i svårt väder, då man måste söka nödhamn.

Noga granskas de plankor, som från brädgården på Waldemarsudde skola utlevereras till snickare i staden: "Jag will härmed endast nemna, att jag i dag på morgonen med synnerlig förnöjelse åsett låssningen af däckslasten från Agne, emedan planckorna woro synnerligen wackra och deribland måste jag säga, att de 10 alnar Planckor jag såg woro de wackraste jag af denna dimention sett från Calix. Ibland är Björkfors tillwärkning sämre" större delen utskått, bland en tums brädern är ock större delen gran. Då tillgången på Bräder är god, så köpa Snickare icke gran." "Se till, att ni får god wara, säg åt Sällström att —

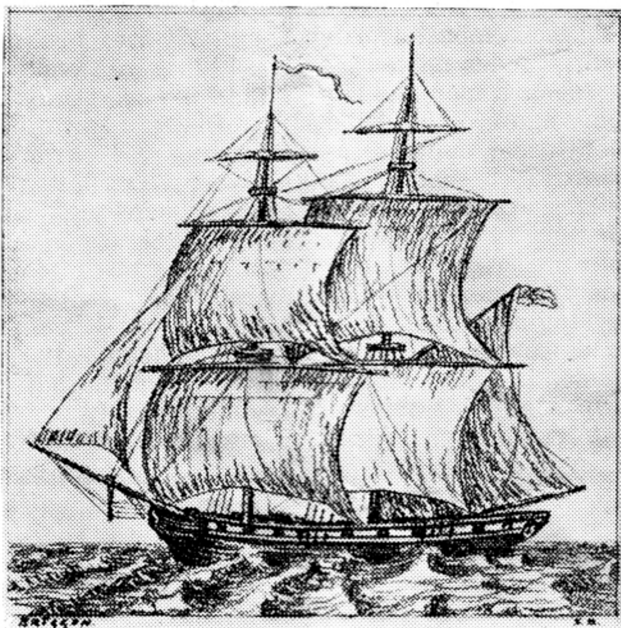
Kvarnen på Valdemarsudde. Efter ett ”snitt” av Sune Bergman.

ehuru det kan synas hårt — måste wi undvika skräp, som ni många gånger förr köpt af barmhärtighet." Endels gäller det goda "Medelhafs Planckor" och tjära på Algier, Marseille, Rom och Genua men även hamnarna i Sydamerika, Australien och Ostindien, då de mången gång kommo hem med ett och annat kosteligt porslin.

För utrikes fart gällde det att få goda skeppare: "Skonerten Agne kan du nog afsända på norra Frankrike, ty Fartyget är nu i complett gått skick, men dertill fordras annan Skeppare än Johansson samt Fribref, som du bör uttaga ifall att någon tour blir för fartyget på Östasien. Jag har nu försett skonaren med ny ketting och nytt ankare, men som sagt Johansson duger icke till Skeppare, han får icke segla utrikes och hittar icke wägen."

Ibland är det någon ny brigg som skall döpas och olika förslag inkomma: "Vidkommande namnet åt det nya Fartyget, så har jag veladt öfwerlämna detta åt dig och Robert att besluta, emedan ni haft största bråket dermed, men om ni icke hafva något bättre, så må Briggen gärna få namnet *Calix,* dock som sagt är jag fullt nöjd med som ni behaga kristna den. Som du vet skulle jag intet tycka om, att den finge Fruntimmersnamn". Med granskande blick mönstras det fartyg, som gör sin första resa från "Risö Warf" i Kalix, där den supige finske byggmästaren dock gjort ett gott arbete: "Briggen är utmärkt wacker så till skråf som rigg. Gud gifwe lycka och välgång, så är allt wäl. Sedan Briggen nu blifwit grundligen försedd vid warfwet är den även tät som en Potta." Hela familjen besöker det fartyg, som bygges på Djurgårdswarfvet och där inviges: "I går war jag med hela familllen på Caffe och The ombord på Briggen Astrid, som blir färdig mot slutet av denna wecka. Man måste rättsenligt bekenna, att Briggen Astrid är ett utmärkt wackert och ändamålsenligt köpmansfartyg. Gud gifwe sin wälsignelse, så bör den skutan kunna förtjena, emedan den intager en mycket stor last och tros äfwen blifwa en utmärkt seglare." I korrespondensen med sonen på Björkfors deltar denne Kalixbo ständigt i bekymren med hembygdens folk, och mången norrbottning tar in på Waldemarsudde. Ibland är det en sjukling från Björkfors, som följer med en av skutorna för att få god läkarvård: "Widkommande den sjuke mannen Sandin så blir väl råd med honom. Om han icke kan få på Lazarettet inkomma gratis, så får jag väl betala för honom, emedan jag betalt för många förr." Han uppsätter en frisäng i den senare av Aug. Bergman till Kalix kommun donerade sjukstugan. Nödåret 1857 deltar han helt med sin landsända, åstadkommer en insamling och sätter in sin fraktfart på Norrbotten med råg, varom i annat kapitel. God och gynnsam vind kan icke alltid vara beskärd åt skutorna: "Tänk hvilken stor Guds nåd, att fartygen, som den 30:de passerade Sundet Thorsdagsaftonen den 1 april voro i skärgården — innan denna förfärliga storm utbröt. Hwar Capten Falk med Briggen Svea månde wara vet Gud allena, den 23 sistlidne Febr. skulle han afresa från St. Ybes. Briggen Astrid är nu inkommen till Göteborg efter att af en åskknall och deraf föranledda åskan hafwa mistat masterna, fockmasten tros kunna repareras, men stormasten måste blifwa ny. Tillbudet har warit fruktanswärdt och kan derför anses hafwa

aflupit skonsamt om icke vid olyckstillfället 2:ne menniskolif blifwit spillda". Utanför Salmis blir "William" vrak och i Skellefteå går "Familien" i kvav. Ibland äro bekymren nära att taga överhanden: "Sista natt kunde jag icke sofva utan svettades af bekymmer. Jag for in till staden i mårse med Carl och yppade då mina bekymmer för honom ändå wara i saknad af någen son på Contoiret, synnerligen som jag nu dag från dag har endast den afsigten att inöfwa någon af de mina för att sjef snart få komma i ro från alla affairer." "Wi gamla få likt en anka, som kläckt kycklingar stå på stranden och klaga, då det ena barnet efter det andra flyger ur boet." "Jag skulle ingenting högre önska än

Brigg från skeppsvarv vid Kalix.
Efter teckning av Sune Bergman.

men han tröstade mig och sade, att deröfwer behöfwer Pappa icke wara oroad. Agne passerade Waldemarsudden i natt kl. halv 3, ty då satt jag i Fenstret."

Tidigt på morgonen börjar denne trägne arbetare sin dag: "Kl. 5 på morgonen, då går jag och badar, sedan är det Contoiret, Beursen, Skandia o. s. v. Det svider nog i hjärtat att hafwa så många egna söner och att få öfwerlåta hela wärldsbestyret till friskare krafter."

Robert B. skriver: "Pappas arm börjar domna af skrifande och sinnet tröttna." "Mina ögon äro nu så medtagna, att jag måste sluta." "Du ser, att den ena efter den andra begär tjenstledighet. — Gamla Pappa är den enda, som icke kan disponera en dag från sin stränga tjenstgöring." Genom ett slaganfall under

ett sammanträde i Stockholm ändades denne verksamme mans dagar år 1865.

Enligt en gängse sägen i Kalix skall ett vårdträd ha fallit och ett tak på fädernehemmanet i Näsbyn ramlat ner vid det ögonblick, när han lyktade sina dar: "Se, en sån kraft utgick från honom."

Jordbruket.

Björkfors tid såsom mönsterjordbruk infaller först under mitten av 1800-talet och senare med släkten Bergman såsom ägare, då den i landshövdingeberättelser omtalas såsom länets främsta och bäst skötta egendom, på vilken experimenterats med nymodigheter av olika slag, ävensom kreatursavel.

Bruket var ju från början inriktat på näringsfång av annat slag, och här liksom på andra håll torde odlingarna ha inskränkt sig till att nödtorftigt tillgodose de minsta fordringarna. Jordbruket på Björkfors har emellertid gamla anor. I förutnämnda almanacka av 1783 står för den 17 juni angivet: "Westin sådde ett stycke i Norra Åkern" och för den 25 sept. ("Skörde-Månad"): "1 1/4 kanna Svedje Råg sådt". Trädgårdsskötseln synes ha bedrivits i en anmärkningsvärt stor omfattning av dessa Björkfors första sågverksägare. För den 19 juni 1783 står angivet: "Plantorna såddes 666 kål, 1258 hvitrot och 666 Gulrotfrö, tillsammans 1924 st. rotfrön", den 26 samma månad: "sådde 185 rotplantor, rödlök och Persilia". I samma almanacka (första delen bortriven och därför tyvärr utan ägarens namn) kan för jan. 1790 utan samhörighet med — trädgård anges: "Heddas granna docka, som jag rört ögon på tycker hon ej om."

Från dessa första underrättelser angående jordbruket blir ett långt hopp till 1872, då fullständiga uppgifter finnas om höskörd, ladugård och mejerirörelse. Emellertid hade betydande odlingar företagits redan före 1857 icke blott å gårdsgärdena, torrläggningar och övervattningssystem samt odlingar på underlydande hemman. På sågberget öster om Sangisån finnes en liten paviljong uppförd. Härifrån har man en vacker utsikt över bruket och de ansenliga odlingarna omkring detta. Måhända är det en dylik utsikt Bergman-Olson åsyftar, då han med anledning av kronprinsens besök skriver: "Om han kunnat få se odlingarna samt den romantiska belägenheten är jag viss, att han deraf skulle mycket fröjdat sig." Den 26 mars 1858 skriver han: "Ditt välkomna af den 17 dennes har jag fått mottaga jemte ty vidföljande afskrift af Landshöfdinge Embetets resolution öfwer skatteköpet å Björkfors, som war synnerligen wälkommen. Mycket skulle det intressera mig få höra, om någon kunnat vilja deremot giöra någen invändning."

Helt säkert hade de odlingar, som företagits före 1857 mer än uppfyllt de fordringar som måste uppfyllas för att detta år få Björkfors kronohemman N:r 1 överfört till skatte. Hos skeppsredaren på Valdemarsudde lever alltid kvar sambandet med jorden och grödan. Han gläds, som hans fader bonden på Näsbyn måste ha gjort, när "wäderleken är Gudomligt wacker och för landet gynnsam", när det regnar, så att det månde "wäxa på själfva hälleberget" och när "rågen står i blom och är som en wägg och kornet börjar skjuta i ax". Icke minst gläder han sig över "att årswäxten i Björkfors

blifwer eftersom det synes god. Detta är en evinnerlig glädje för mig och äfven för Dig, wåra arbetare få då bröd från egen jord, och wi kunna slippa föda dem."

I många uttalanden synes han rätt betänksam över sin sons alltför stora odlariver: "Angående de nyodlingar du företagit så kommer det wäl icke ifråga att jag nu mera än förr skulle klandra dina åtgiöranden. Om jag lefwer och får komma upp ännu en gång, så skall det säkert fröida mig att se de wackra arbeten, som blivit giorda och i annat fall tröstar jag mig dermed, att arbetet kommer de efterlefwande till godo". Bestämt uttalar han sig mot sin sons iver att inköpa nya hemman, då han anser odlingsställena mer än tillräckliga: "Jag ser nu, att du föreslår att köpa flera hemman i Sangis, att jag icke har lust för flera hemmansköp kan du väl finna, emedan jag snart icke torde behöfwa annan jord än till den sista viloplatsen". I ett senare brev skriver han: "Innerligen will jag bedja dig att icke tänka på några hemmansköp i Sangis, jag är nog ängslig öfwer det myckna bekymmer du har med skötandet af de redan så vidsträckta affairerna vid Björkfors. Om vi lefwa och årka ännu så är sådant bättre än att på annan platts börja ytterligare utvidgningar".

Inom jordbruket voro Björkfors sågverksägare föregångsmän inom länet. Vad skogskultur beträffar experimenterades därmed före 1857 på Björkfors: "Jag närsluter härjemte en Skrift till wägledning för Skogshushållning och Skogsplantering, några tallfrön har jag intet kunnat få, men deremot får du Granfrön, det skulle wara intressant om denna Skogsplantering skulle lyckas". I en taxering något av åren efter 1872 omtalas, att "skogen sedan längre tid tillbaka väl vårdad och så godt som orörd, bör med det ytterst fördelaktiga läge den innehar vara värd minst 120,000 kr.," och egendomarnas värde uppskattas till "400,000 kr., äfven om man ej medtager mer än 1/6 av skogens värde i beräkningen". I samma uppgift nämnes, att "alla hemmansdelar skötas under ett bruk och bergas å desamma för uppfodring å Björkfors i medeltal 900 vinterskrindor hö samt dessutom foder till underhåll af torpares kreatur, hvilka utgöras af 6 hästar, 84 kor samt äfven 50 får".

Höskörden.

Enligt uppgifter av 1879 är höskörden betydande på Björkfors efter de nyodlingar, röjningar och övervattningsföretag, som bedrivits. Så uppges detta år från gårdsgärdena 238 skrindor bärgade med dagsverken, från Jyrkä hemman, Svidjetorpet m. fl. 14 st. odlingar och röjningar 275 skrindor bärgade på accord, från översilningsängen (Stormyran, Storröjningen, Vattumyran, Slåttermyrröjningen) inalles 330 skrindor, från Kilträsket 74, allt på accord, från Prins Carls myra, Kohägnaden m. fl. 16 st. slåttesmarker inalles på andelar 454 skrindor, summa 1,022 1/4 skrindor. Året 1893—1894 är motsvarande siffra 906 skrindor, varav åtgått till stallet 97 st., till ladugården 640 st., till Grytnäs 112 st., icke använt 57 st. Enl. uppgift av förvaltare C. Tenger av 1903 lämnar översilningen ("wattningen") 320, gårdsgärdena ("lindorna") 300 och övriga slåttesdelar, som bärgas av gården själf, inalles 478, torparna bärga 250 st. — inalles 1,353 skrindor hö à 500 kg. =

676,500 kg. hö. Detta år uppgives 18 tunnland öppen åker, som till största delen är besådd med havre och vicker, som lämnar 10 à 12 kofoder grönhavre och något rovor. Torparna äro till antalet 17 st. De göra ej dagsverken för sina torp utan infinna sig efter kallelse mot billigare dagspenning. Denna är i jan. och febr. 75 öre men stiger successivt till 1,50 kr. under höbärgningstiden.

Anmärkningsvärd är den stora höavkastningen från översilningsängar, av vilka den s. k. "wattningen" alltjämt utgör en god producent. Dessa anläggningar uppfördes med dammbyggnader och kanaler. En dylik plan med karta är upprättad 1871 av Hem. Magnét.

Ladugården.

J. Aug. Bergman var en ivrig byggmästare. Att frågan om en ny ladugård var på tal redan 1858 framgår av detta års korrespondens. Hans fader var mer betänksam med "alla nya experimenter" och säger med anledning av ifrågavarande bygge och en gård i Haparanda (event. godtemplarlogens hus eller tomt därstädes, varå donation senare upprättades): "Jag vet, att du kan räkna — men dina ögon äro förhållna, så att du icke kan se. Intet nytt fähus, ingen al lår, förrän tiderna förändra sig, och om Gud nådeligen låter väl gå — — jag som först vid 58 års ålder flyttadt under eget så kallat tak — har nu mera gammalmodiga åsigter och tycker mig finna, att det war ännu alltför tidigt jag köpte hus."

I "bokförda mejeriprodukter" av 1872 uppges 2,597 kannor mjölk för jan., varav 700 kannor användes till kumminost, smöravkastningen är 446 cent, resten går till hushåll och rättare. I "mjölkkammarjournalen" från januari månad av 1873 uppges från "Nya ladugården" 1,831 kannor och från "Gamla ladugården" 451 kannor, 539 kannor användas till kumminost, smöravkastningen är 457 cent, resten går till hushåll och kalvar. De två ladugårdar, som här omnämnas äro av trä. När den nya stenladugården blev färdig kan icke exakt uppges, men år 1887 fanns den i sitt nuvarande skick. Ladugårdsbesättningen uppgår 1876 till 78 kor och tre kvigor, av vilka de flesta bära finska namn, såsom Kirko, Kukko o. s. v. Provmjölkningsuträkning för detta år utvisar summa kannor: 30,031:20, varav enl. mejeriboken avgår 1,071:20 kannor. Mejerirapporten av 1878 utvisar för jan.: inmätt från ladugården 2,405 kannor, varav till beredning av kumminost använts 1,989 kannor, 596 cent smör har levererats. Förnämsta leveransorten för ost och smör är enl. tillgängliga papper in på 80-talet — Stockholm. Märket är I. A. B. Enl. plan för skötseln av egendomen år 1877 upprättad av J. Aug. Bergman "skall i första hand tillses att redan utförda arbeten blifva fruktbärande genom att sätta desamma i fullgott skick. All möjlig omsorg egnas åt ladugården, så att korna kunna betala det foder, som användes. Kreatursstammen hålles till antalet lika som nu — och må det foder försäljas, som ej kan på lämpligt sätt å egendomen användas. — — Folkets skulder till gården få under inga omständigheter ökas utan måste desamma årligen minskas med minst 10 à 15 proc, mot hvad de nu äro. För att underlätta och möjliggöra genomförandet häraf beredas de arbetslösa tillfälle till förtjenst derigenom att en handel med slöjd-

alster inrättas. Egendomen uppköper sådana såsom byttor, baljor, lieskaft, lokträd, höräfsor etc. till moderat pris och avyttrar dem sedan på lämpligt sätt. Af den vinst, som på denna handel kan uppstå, bildas en fattighjelpsfond, som vid yttersta behof, sjukdomsfall eller dylikt, får anlitas antingen för utlåning eller som rent fattigunderstöd."

Såsom i det föregående nämnts var frågan om ny ladugårdsbyggnad på tal redan 1858, men den första nybyggnaden, som förverkligades, gällde en sådan av trä, så att benämningen "gamla" och "nya" ladugården fanns intill dess en brand år 1886 ödelade dessa två ladugårdar och därjämte det första mejeriet som uppförts på Björkfors i början av år 1870, och som var det första i Norrbotten. Nu byggdes den stora ladugården av granit, större men av samma utseende som den **Aug. Bergman** byggt på sin sätesgård **Grytnäs,** där han vid tiden för branden även uppfört ett mejeri. Detta kom nu under ett år till användning i stället

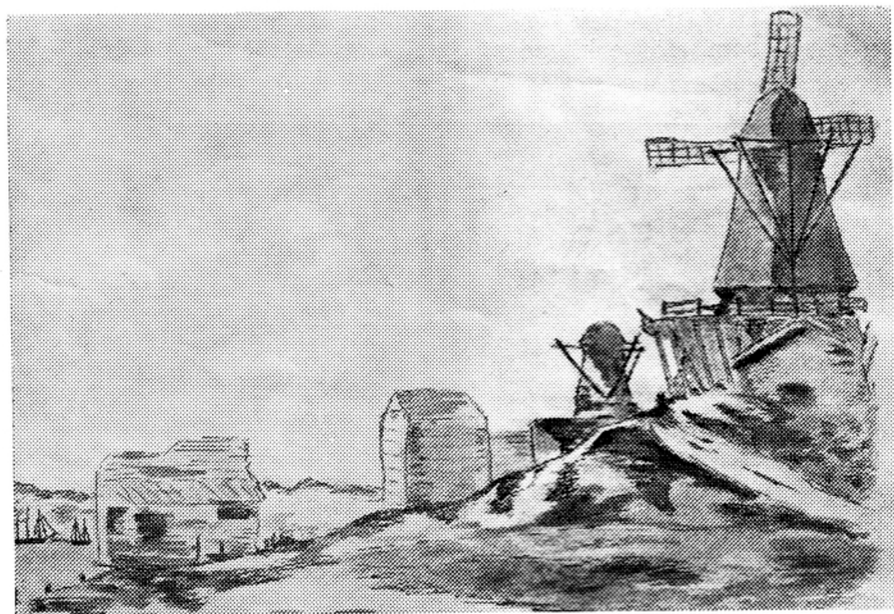
En detalj från Björkfors stora stenladugård.
Efter en glödteckning av Sune Bergman.

för det, som brunnit på Björkfors. År 1894 öppnades länets mejeriskola på Björkfors med länsmejerskan Anna Gustafsson som ledarinna, men tillhör detta en så pass sen tid och är i varje fall så känt, att vi icke stanna vid detta tidsskede.

År 1903 utgjordes ladugårdsbesättningen av "122 fäkreatur med kvigor och allt". Priset på mjölken

I samband med mejerirörelsen bedrives en rätt omfattande svinavel, som under en lång följd av år enl. hushållningssällskapets berättelser är "den enda av någon betydelse som på orten bedrives".

Kreatursaveln är från gammal tid på Björkfors och har tidvis varit av experimentel natur, då enl. uppgift försök med "låglandsras" här ha be-

Valdemarsudde 1841.
Efter en lavering av Teodor Billing.
En av kvarnarna användes till oljeslageri, den andra var en s. k. sågkvarn.

var på Karlsborg och Båtskärsnäs 15 öre för l., frakten dit kostade 1 öre l., så att den dåvarande förv. C. Tenger kalkylerar: "Om det ej bliver bra mycket bättre att leverera den dit än att experimentera med ost och smör, då fetthalten på mjölken är 3,7 proc." Vid denna tid levereras 400 l. mjölk om dagen från ladugården.

drivits. År 1903 trodde man ännu fullt och fast på ayshirerasen, och en ayshiretjur fraktades upp båtledes från Stockholm, inköpt från Tistad egendom "för att friska upp det gamla blodet, här har varit sen gammalt tillbaka ayshireblod". Fastän utanför ramen för denna uppsats, som behandlar gammal tid, må det tillåtas påpeka den utomordentligt stora

betydelse Björkfors haft och har som avelscentrum för fjällboskap under kunnig och intresserad ledning av den nuvarande ägaren Erik Nes.

Länets första lantbruksskola på Björkfors utan anslag.

År 1858 korresponderar August Bergman med sin fader i Stockholm om inköp av Strömbäcks hemman på Gammelgården till "Landtbruks Institut". Till detta projekt svarar denne, att han "till en tredjedel ville intressera sig uti detta köp men på inga villkor gå längre — ty jag anar att de som i Calix skulle blifwa Bolagsmän möjligen skulle vilja låta mig draga hela lasset."

I en landshövdingeberättelse av Widmark anföres, att på Björkfors egendom i Kalix en lantbruksskola vidmakthålles av enskild man utan anslag av allmänna medel. Härom finnes intet anfört i någon norrbottenslitteratur, vilket förhållande måhända har sin grund däri, att skolan knappast överlevde ett dcennium. År 1858 bfinner sig agronomen Rob. Hahr på Björkfors: "Man får då höra, hvad gott han kan komma att hafva med sig, till nytta och lärdom för jordbruket i Norrland". Enligt mantalsförteckningen av 1859—60 är skolans direktör Rob. Hahr och underlärare J. E. Lundström och antalet elever 10 st. Av dessa kommo flera att senare intaga en bemärkt plats inom affärs- och sågverksrörelsen i Norrbotten: C. L. Bergbom, A. H. Palmgren, C. P. Govenius och P. A. Svanberg. På samma förteckning efter ägarens namn står "Skolläraren Abr. Ferd. Mustaparta", som torde ha haft en kombinerad syssla som förvaltare och lärare vid lantbruksskolan.

Lantbruksskolan var inrymd i ett gammalt hus med brutet tak, på vilket var anbringad den gamla malmklocka, som förekommer i inventarieförteckningen av 1810. Huset är nu ombyggt till folkskola och var ett av de äldsta på gården, i det att enligt traditionen byggnadsmateriel skulle ha använts från den äldsta mangårdsbyggnaden, som fanns vid den alltjämt synliga grunden i Hällforsen, använd före den nuv. 1820 uppförda herrgården.

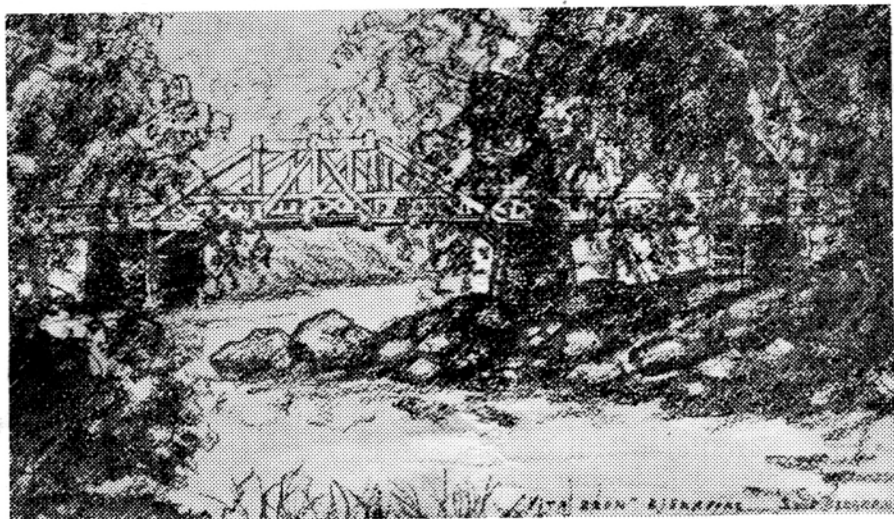
Kalixvägen brytes utan anslag.

I korrespondensen av 1858 framgår, att Björkfors sågverksägare vid denna tid livligt projekterar en förbindelseled över Björkfors med Tornedalen, som man anser skall gynna Kalixbygden i konkurrensen med Haparanda, som vid denna tid är en livlig sjöfartsstad.

Bergman Olson skriver d. 26 febr: "Om du får en ricktig väg från Calix till öfver Torneå förbi Björkfors, så torde Herrar Handlande i Haparanda få sitta hemma i ro och sluka wäder, ty helt naturligt skulle den lättare communication, som Calix har med havet draga största delen af all handel dit. Du skall icke låta detta påskina, emedan många derigenom skulle uppträda för att motarbeta företaget." Den 11 juni: "Widkommande wäg till Gäddträsk, så skall med Guds nåd en sådan komma till utförande, dock will jag icke precist hasta dermed, förrän jag fått Konungens Befallningshafvandes Resolution, och sedan will jag icke nöja mig med en fyra alnar bred väg, ty då skulle icke 2:ne åkande på hjuldon kunna mötas, utan då väganläggning kommer i fråga måste den blifwa minst 6 alnar bred, ty man skall hafwa med sådana arbeten framtiden i beräkning och sedan

måste wägen om icke omöjliga hinder förekomma blifwa så rak som en linia kan blifwa med beräkning från manbyggnaden å Björkfors. Af ditt bref ser jag med stor förnöjelse, att allt detta lärer af Skaparen wara äfwen så beräknat. Tänk dig hvilken anblick från Fenstren på Björkfors, då ögat skulle få vila vid en sådan syn. Och då de stora träden skulle vid vägen blifwa qvistade så skulle det blifwa en behaglig färd att åka från Björkfors en familie till Gädd Träsk — hvad der sedermera kan komma att giöras beror på framtiden. Med denna wäganläggning skulle då äfwen den omtalade bron blifwa oundviklig och allt detta är visserligen ett stort företag, som tarfwar betänketid. Men om Gud nådeligen låter allt wäl gå, så kommer icke planen synnerligen länge att vila. Du kan fundera med de Bönder, som anmält sig till wäg-byggnaden och höra hvad de skulle fordra för en sex alnar bred wäg med willkor, att den skall blifwa linierät".

Den 15 juni: "Widkommande wäganläggningen från Björkfors till Gäddträsk, så hoppas jag du rättar dig efter, hvad jag förr derom skrifwit, ty under närvarande förhållanden måste man häida sig en tid för att intet sjelf komma att ligga i diket. På någon wägfundering från Gäddträsk till Landtjerf får nu icke tänckas, det måste alltid först komma i fråga, att från Björkfors kunna komma till Gäddträsk och att då sjelf få njuta af denna lokal för fisket etz. — men icke att börja giöra wäg för att locka dit fremmande menniskor för att skaffa sig förargelse med ett ord. Du får dervid ingenting giöra utan lämna det åt framtiden". Det blev August Bergman, som blev vägbyggaren på Björkfors. Jämte andra intressenter i Kalix går han 1858 in med en skrivelse till K. B: "att av allmänna medel låta genom kunnig person undersöka den tjänligaste sträckningen mellan Neder-Kalix socken och de vid Torneå älv belägna norra socknarna, varav behovet börjat göra sig allt mer kännbart, samt söka utverka eller anordna anslag av allmänna medel. För nödiga hantlangningskostnader ikläder sig undertecknad J. Aug. Bergman full ansvarighet." Namnunderskrifter för överenskommelse om underhåll av projekterad väganläggning mellan Neder-Kalix samt Carl Gustaf och Över-Torneå hade införskaffats från vardera av dessa socknar. I en längre promemoria av August Bergman behandlades fördelar och olägenheter av en östligare och en västligare förbindelseled med Tornedalen. Denna vägfråga blev mer segsliten, än vad Aug. Bergman någonsin tänkt sig, och handlingar finnas härom i Björkfors arkiv från 1859—1892, då frågan behandlas av föregåendes son disponenten Manne Bergman, i vad som berörde fortsättningen från Björkfors till Tornedalen förbi Lappträsk. Den som nu färdas denna väg vet, att man kan komma en både östligare och västligare led till vår finlandsgräns förbi den nuvarande järnvägsstationen Lappträsk. Medan de olika socknarna tvistade och besvär ingingo till olika myndigheter bröt August Bergman själv väg på egen bekostnad från Björkfors till kronolandsvägen inom Näsby bys område i det närmaste 2 mil. Han säges ha gjort detta arbete med stor iver och i den mån hans tid tillät själv ha lett dessa väg- och broarbeten. Den blev också så linjerak, som hans fader Bergman Olson önskade, att en väg

"Vita bron" i Björkforsparken.
Efter en teckning av Sune Bergman.

skulle vara. Halvvägs byggde han en anhaltstation Metsola (= halvvägs), där man vid den öppna spisen rastade på väg till Björkfors. Om genom finska släktförbindelser vare osagt försedde han vägen i stället för med kilometerstolpar med — verststolpar, av vilka en och annan funnits kvar till senaste tid. Att få hjälp till underhållskostnad synes ej ha lyckats denne vägbyggare, ty 1876 går han in till K. B. med en så lydande skrivelse: "Efter att hava i och för underlättande av kommunikationen emellan Torneå socknar samt Kalix floddal, med en kostnad av över 30,000 kr. (däri icke andra för trafikerandes bekvämlighet gjorda anläggningar av anhaltstation och telegraf), anlagt en landsväg", som i det följande uppges "oaktat den endast utgör första länken i den direkta kommunikationen emellan Över-Torneå och Kalix, orsakat dryg underhållskostnad, så får jag härmed ödmjukligen anhålla, att Kungl. Maj:ts Befallningshavande ville berättiga mig att av de trafikerande låta såsom bro- och vägpenningar uppbära en avgäld av 25 öre av en var, som, med häst och åkdon av vad slag det vara må, begagnar vägen, denna avgäld att utgå vid den å Björkfors område över Korpikå älv anlagda bro för varje gång bron passeras, detta räckande intill dess vederbörande kommuner eller byalag självmant åtaga sig ifrågavarande vägs underhåll'. Enligt kungörelse av landshövdingeämbtet två år därefter har Kungl. Maj:t beviljat grosshandlaren och riddaren J. A. Bergman denna rätt med vissa undantag, såsom för "Kongl. och Furstliga personer med deras sviter, kurirer o. s. v."

Huru det nu gick med denna bropenning, så förmäles, att man hellre for den gamla, dåliga vägen till Sangis än att betala den.

För närvarande är Björkfors en

knutpunkt för vägar från Sangis, Kalix, Korpikån och Lappträsk.

Nödåret 1857.

En gammal säljägare på Storön i Kalix kan berätta från den tid han som gosse fick medfölja sin fader på sälisen, att de sågo en lång rad foror komma över Bottenhavet. De kommo från Brahestad, där de hämtat spannmål från en därstädes infrusen skonert "Agne", tillhörig J. Aug. Bergman, och voro på väg över till svenska sidan för att bistå de nödlidande. Förtäljaren till denna händelse kan även berätta, hur många mattor råg de fingo sig tilldelade på Storön. Från hjälpaktionen 1857, då Övre Norrland fournerades med livsmedel på initiativ av Bergman Olson, finnas utförliga handlingar i för handen varande arkiv. Den 19 mars 1857 skriver Bergman Olson till sin son på Björkfors:

"Jag har i dag jemte några wänner satt mig i spetsen för en insamling till de nödlidande i öfre bygderna af Piteå, Luleå, Calix och Torneå lappmarker samt nybyggare och backstugusittare och detta med en sådan framgång att inom en timma tecknades i dag på Beursen 3,300 Riksdaler Riksmynt. Med nästa post kommer du att få order om fördelningen af de insamlade beloppen på det du må kunna, innan föret går bort, afsända mjöl för beloppen till de nödställda."

Den 24 mars: "Som insamlingen tyckes blifwa vidsträcktare än från början war tänkt, hafwa vi kommit öfwverens, att du och wännerna Fale Burman och Zachrizon skulle ställa Eder i spetsen för upphandling af mjöl och spannmål för de insamlade medlen samt desammas afsändande till de uti wår gemensamma skrifwelse uppgifna platser, att genom vederbörande Prästerskap till de mäst nödställda utdelas. Men Herrarna måste så ställa, att Herrarne kunna afgifwa fullständig redovisning för medlens användande, som sedermera komma att uti Tidningarne införas. Men från den ingående penningesumman måste Herrarne afdraga eller reservera så mycket som Herrarne komma att betala uti forlöner. Det är högst angeläget, att denna nödhjälp måtte så fort som möjligt blifwa afsänd, på det att hjelpen måtte komma de behöfvande till godo, förrän wäglaget aftager, så att all transport blir omöjlig.

Det war hög tid att sätta en gräns för raseriet att samla penningar till förmån för finnarna, synnerligen som man wet, att tillståndet inom eget land icke torde wara stort bättre. Skulle Herrarne icke anse sig kunna skaffa mjöl eller spannmål till Piteå o. Luleå lappmarker, så måste en af Herrarne giöra en resa till Luleå och Piteå samt der uppgiöra med någon för det goda ändamålet nitälskande person, som åtager sig uppdraget, så att hjelpen måste komma så fort ske kan. För öfrigt är jag öfwertygad, att ni ställa så till, att hjelpen kommer de mäst behöfwande till godo. Teckningen uppgår till c:a 7,000 Riksdaler Riksmynt och penningarna komma att insändas så snart de ingå. Som du sannolikt genast afreser till Haparanda, så har remissan till dig med dagens post afgått dit på 3,910 R. R. Du skall icke fatta några beslut annorlunda än i förening med Herrar Burman och Zachrizson och gemensamt med dem uppgiöra köpen av mjöl och spannmål, så väl på hvad du skall leverera som ock på hvad ni köper från andra håll. Man mås-

te wara mycket noga på det man icke må gifwa lastarenom rum till något tadel, som vanligen icke plägar uteblifwa om ock gärningen är aldrig än så god. För hvad du kommer att leverera skall priset bestämmas af Eder alla gemensamt lika som att Herrarne gemensamt skola underskrifwa redovisningen."

Den 26 mars: "Jag hoppas wännerna Burman och Zachrizson i förlägga den största ära deruti, att hjelpen måtte komma de behövande till handa och sådant med största skyndsamhet. Med en Transport antingen till Torneå lappmark eller Gelliware skulle Sällström fara på någon dag och med en annan Burmans Son Fale och med en 3:je kanske A. Törnquist eller någon annan, som Herrarne för gått finna, endast uppdraget blir utfördt. Med dagens

Gammal byggnad å Björkfors, använd som skolhus, handelsbod m. m.
Efter en teckning av Sune Bergman.

ening med dig åtagit Eder det grannlaga uppdraget att uppköpa och afsända mjöl och spannmål kanske lämpligast mjöl till nödlidande synnerligen bland Lapparne inom de förr uppgivna Lappmarkerna, ty som såväl H. M. Konungen som H. M. Drottningen samt H. M. Enke Drottningen till insamlingen bidragit med 650 R., så måste en hvar inpost har till Eder på Haparanda afgått 2,542 Riksmynt, ty ehuru jag på dig kunde gifwa anvisning finner du, att jag will på allt sätt undvika, att någon minsta anledning skall gifwas menniskorna till tadel, att saken af egennytta bedrifwes."

Den 31 mars: "Till de nödlidande har åter influtit 2,030 Riksmynt — — men sänd för Guds skull och

Fru Henrika Bergman Olson,
f. Deutsch. Ungdomsporträtt.

Grosshandl. J. Bergman Olson.
Ungdomsporträtt.

Efter teckning av **Marie Röhl.**

menskligthetens skull så fort ske kan munförråd till Piteå, Luleå o. Calix och Torneå Lappmarker."

Från norrbottenskommitténs sammanträden och åtgöranden finnas utförliga handlingar. Inom Kalixbygden gå transporterna av "munförråd" från magasinen på Näsbyn, som handhaves av Bergman Olsons tjänsteman Johannes Sällström, och från Björkfors av Aug. Bergman, som härifrån utfärdar kungörelser om anställning av skjutsar. Att erhålla forbönder från socken till socken ända upp till Karesuando synes vara den största svårigheten, då foderbristen är så stor, att hästarna icke orka fram av kraftlöshet. Inom Över-Kalix handhar inspektor Y. Gyllencreutz utdelningen från Gyljens bruk, i vilket Aug. Bergman vid denna tid är huvudintressent. Emellertid inkomma efterhand rapporter från prästerskapet inom olika delar av länet, från J. B. Sandström i Muoniowaara, J. O. Curtelius i Karesuando, P. T. Winnberg i Arvidsjaur och Arjepluog, L. I. Hellman i Över-Kalix, L. L. Læstadius i Pajala, som gläder sig över, att han "lyckats öppna de wäcktas pungar", J. W. Bucht i Över-Torneå, F. Engelmark i Gellivare, P. L. Stenberg i Jukkasjärvi, Joh. Grape i Neder-Kalix, E. G. Burman i Hietaniemi, J. Nygren i Piteå, C. P. Gellerstedt i Över-Luleå o. s. v.

Hjälpaktionen utsträckes senare till Ume lappmark. Den 21 juli skriver Bergman Olson: "Norden kommer nu upp, jag lastar med honom 300 Tunnor råg, som får ligga i Calix i händelse av nöd, jag skulle gärna önska med hvarje post få hö-

Familjen Bergman Olson i Stockholm.
Efter en tavla i olja av J o h a n n e s R o s e n b r o c h.

ra, huru det visar sig med årsväxten. Om det nu ock skulle blifwa god skörd, så blir den ändå säkert otillräcklig för behofvet, och därför will jag wara försedd med några hundrade Tunnor för kommande behof."

Följande sommar äro skördeutsikterna till en början ej goda med avseende till det klena utsädet och en kall vår, men den 15 juni kan Bergman Olson med glädje skriva: "Sistlidna natt hade vi ett Gudomligt vackert rägn, som sannolikt helt säkert försäkrar oss om en öfwermåttan god skörd Gudi ware tack och låf, det må då gå huru det kan med wår träexport, så få vi reda oss, då vi få bröd i Landet."

Kronprinsen-regentens besök på Björkfors 1858.

Med de skutor, som gingo mellan Waldemarsudde och Kalix medföljde ofta vänner och bekanta till patriarken på Udden och hans många barn. Enligt muntlig underrättelse skall Pontus Wilkner bland annat ha vistats på Björkfors en sommar. Därom kan tyvärr här intet meddelas, då endast korrespondensen från 1857 och 68 här föreligger. I denna omtalas emellertid endast förberedelserna för kronprinsens besök, som här liksom på andra håll blev en sensation. Robert Bergman (bosatt några år på familjens stamhemman på Näsbyn, därstädes som köpman i korrespondens med fadern, gift med Annie Cleves Hine) skriver härom den 20 juli från Stockholm: "Professor Selander tittade in på konditoriet i förmiddags och språkade om Norrland och Björkfors. Han skall åtfölja kronprinsen och tycktes vara sinnad att uppmana honom besöka

Björkfors. Om emellertid nattkvarter kommer att tagas på Näsbyn skulle han nämna för Kronprinsen, att vår byggning där står honom till buds. Du måste således göra dig beredd att på endera stället mottaga honom".

Den 3 aug. skriver Bergman Olson: "Min älskade Son! Mamma och Syster hafwa nu sprungit, så att svett och damm rykit om öronen för att samla allt hvad smått och gott som erfordras. Jag har haft bestyr med 31 diverse buteljer af fina winer Punsch och Brännwin, gammal ost och 5 1/2 bout B:öl. H. K. H. Kron Prinsen tycker bäst om att öppet och hjertligt blifya emottagen som en annan menniska, och jag tror, att han föraktar allt öfwerflödigt fjäsk. Om vår Herre skulle gynna med wackert wäder så nog skulle det sannolikt hos honom giöra ett angenämt intryck att komma till Björkfors. Orsaken till mammas brådska i dag war, att sakerna skulle afsändas med Thule, men som Thule icke går längre än till Örnsköldsvik, så afgå de nu först nästa Torsdag med Niord. Du måste nu sända säkert bud till Salmis för att afhemta alla dessa småsaker." Den 5 aug: "Min kärälskelige Son. Ditt senaste av den 28 passato har fått emottaga samt ditt Telegram af gårdagen. Mamma har expedierat det begärda och härjemte närslutes connoissement på alltsammans. På winerna vill jag gifwa dig uppgift på det du må veta derefther rätta dig. Allt bör vara af prima qualitet, skulle de intet för den höge Gästen komma att användas böra de väl bevaras". Härefter följer promemoria. "Stats Rådet Almquist har warit referent uti Överlappsmarksmålet, och är en älsklig man samt god wän till Morbror. Wännen Selander hälsar äfwensom Professor Malmsten. Om wädret wore wackert skulle säkert ingenting i nöjen kunna förliknas med en resa till Gäddträsk, der metet tyckes vara så tacksamt, som jag af Ditt bref med dagens post till Robert bemärkt.

Emellertid är det en oskattbar lycka för Norden, att hans Kongl. Höghet Kronprinsen Regenten besöker dessa trackter, ty säga hwad man will, så är det kraft, allwar och god vilja hos H. K. H. utan flärd och fjesk. Se till att Prinsen får en tillräckligt lång säng och då hans K. H. icke skall resa längre än till Haparanda till middag, så hoppas jag, att frukosten kan blifwa sådan, att en del af det goda winet kan behöfwas. Utan widare för denna gång tecknar Din pappa J. Bergman Olson. P. S. Se till att allt i det yttre är wäl skurat, sopat och pyntat.

Den 12 aug: "Mamma har nu åter warit i Staden och köpt en Socker och en Gräddskål af Ny Silfwer samt plockade Hampusar och Päron från wår Trädgård. Om de hinna komma oskadda dig tillhanda skulle de för den Höge Gästen denna tid af året utgiöra en rarité. 2:ne en Mans maddrasser afgingo med Thule och mycket annat smått och gått".

Den 13 aug: "Om samma utmärkt granna wäderlek råder der uppe som här, tycker jag just Kron Prinsen skall blifwa förtjust öfwer den vackra Naturen i Quickjock och blifwa mycket fördelaktigt stämd för hela Norrland. Om han kunnat få se odlingarna i Björkfors samt den romantiska belägenheten är jag viss, att han deraf skulle mycket fröjdat sig. Måtte ortens innevånare nu fästa hans uppmärksamhet på afwittringens afslutande samt storskiftens,

så skulle Tegners ord snart blifwa besannade "att inom Sverges jord eröfra Finland åter".

Jag wet nu intet widare för denna gång utan beder dig wara lugn och intet förlägen för Kron Prinsen, ty han är en enkel och flärdfri man. Jag hoppas du har så att du kan slackta ett får eller en gödd kalf, om ni dertill hafwa graf och kokt Lax, så behöfwes icke i matväg vidare. Agne ligger under lastning, ehuru det går smått att få last. Om du har dina 2 tums Bräder i Salmis får du säkert mot låg frakt lasta med Haparanda fartyg till däck last. Alla i hemmet må väl och hälsar genom — —."

Bland dem som besökte Björkfors var prosten Lars Lewi Læstadius. Han kallar Sophia Clementeoff "cousine" och var även detta till henne. Spohia Clementeoff var moster till J. Bergman Olsons fru Henrika Deutsch dotter-dotter till Sophia Læstadius, gift med kyrkoherde Sandberg i Över-Torneå. Denna Læstadianska förbindelse visar sig även på så sätt, att Bergman Olsons son Carl Bergman senare hovpredikant och bosatt i Stockholm, var pastorsadjunkt hos Lars Lewi. Dennes dotter Fredrika vistades en tid på Valdemarsudde och blev senare gift med förvaltaren och läraren vid lantbruksskolan på Björkfors A. F. Mustaparta, en man som förut studerat teologi men av någon anledning lämnat den prästerliga banan. Han var varm anhängare av Lars Lewis förkunnelser och höll sammankomster i det nu till folkskola ombyggda gamla huset på Björkfors. En del predikningar, skrivna på kontorspapper i förevarande handlingar, torde härröra från hans hand. En son till Lars Lewi var anställd i Bergman Olsons och hans sons tjänst.

Bergman Olson torde själsligen ha varit mer befryndad med Petrus Læstadius än med Lars Lewi, vars predikosätt, nytt för sin tid icke synes ha vunnit hans förståelse: "öfwer den af Mustaparta i Calix kyrka hållna predikan i den af dig uppgifna andan har jag blifwit mycket ledsen, synnerligen derföre att jag befarar Carl och Wilhelm äfwen kunnat insupa några grumliga idéer af bekantskapen med Læstadius och Mustaparta."

Lag och rätt.

Björkfors stora domäner försätta ägarna i många konflikter: avvittringen med stridiga intressen, privilegieskogarna, där å ena sidan överavverkning kan ske och å andra sidan åverkan av till dessa skogar närboende åbor, som ha rätt att taga husbehovsvirke och bränsle, dammen stänger genom åldriga privilegier kungsådran och skadar fisket, liksom även sågspån, som kommer i älven, böndernas ängar fördärvas vid flottningen genom bark o. d., allt detta och mera ge många tillfällen till konflikter, och inom arkivet förekommande processhandlingar äro anmärkningsvärt många. "Jag ser ogärna att jag blir stämd", skriver Bergman Olson, och man torde kunna säga, att dessa söner av bygden jämte sina egna intressen ständigt hava ortens bästa för ögonen. I varje fall kan hos dessa pioniärer för trävaruindustrien i Norrbotten icke tillämpas de erfarenheter, som på annat håll i Norrland gjorts, då "sörlänningar" exploaterat dess skogar utan att ge något igen åt bygdens folk. Men "de eviga världsbekymren" voro mångahanda, och när det gäller tvister kan väl här som

ständigt tillämpas ordspråket: "Det är icke ens fel att två träta."

Den 17 mars 1857 skriver Bergman Olson till sin son på Björkfors: "I går blefwo mig 2:ne Stemningar tillställde, den ena war derför att jag skulle hafwa nedsänkt ett gammalt Skeppswrak vid Risö Warf vid pass en mil från Calix kyrka. Den andra derför att jag uti 10 års tid skall hafwa intagit c:a 8,000 Tunnor mäld mot tull uti oskattlagd qvarn." Den 8 april: "Nu har jag fått ny stemning uti det så kallade Stormyrbergsmålet eller hvad det heter, och som jag icke om förhållandet vet mera än den blinda om färgen, så beder jag dig sköta om denna rättegång såväl som de föregående." Den 15 maj: "De afundsamma och förderfwade Calixborna vilja tvinga dig att blifwa jurist, och det är lyckligt, att du sjelf kan så reda dig från de anfallande och derigenom tvinga dem till tystnad." Den 15 okt.: "Det smärtar mig att du måste hafwa så många ledsamma stunder vid Ting, men du vet sjelf att jag för min del på intet vis vill till processer gifwa någon anledning och måste derföre djupt beklaga, att det uti Calix skall finnas så mycket illa sinnade menniskor, som hafwa sin njutning af processer samt vilja förfölja menniskor, som de twärtom på allt sätt borde med välvilja omfatta, men häraf finner man slående, huru syndig och förderfwad wärlden är." Den 23 april 1858: "Jag börjar blifwa förskräckt öfwer alla de ledsamheter, hvaruti jag i Norrland blir invecklad. Jag fick i går emottaga 2:ne Stemningar, den ena för okröntа Tjärtunnor, och den andra för att mäld skall mot tull emottagits vid Björkfors oskattlagda qwarn. Är nu denna qwarnaffär ännu i allo reglerad, eller huru många Stemningar äro derom att förvänta? Då du är förvaltare och i allt har dispositionsrätt öfwer Björkfors kan jag icke begripa, hvarför du icke kan swara ensam utan att jag uti alla förekommande twister skall inblandas. Qwarntullaffären måste väl nu vara slutad." Den 11 maj: "Jag har nu fått mottaga ditt senaste af den 2 dennes och deraf bemärkt en med Gestgifvaren i Sangis åter uppstånden twist. Måtte Gud nådeligen en gång befria oss från dessa ewiga twister."

Den 14 maj: "Ditt senaste af den 5 dennes har fått mottaga och deraf med deltagande smärta bemärkt, att du hela föregående dagen warit vid Tinget. Ting och Rättegångar äro min största afsky, och jag beklagar från mitt innersta hjerta att Slumpen så fört, att du blifwit invecklad uti så många processer. Gifwe Gud, att dermed en gång blefwe slut." Den 18 maj: "Jag blir riktigt vemodig, då jag ser alla dina Tingsaffärer. Om jag lefwer skulle jag gärna önska mig ett samtal med den acktade Landshöfdinge Norrbotten nu äger för att söka stäfja detta Länsmanna ofog." Den 26 okt.: "På det högsta måste jag beklaga, att du skall wara tvungen hålla på med de eviga processerna, som aldrig vilja taga slut. Som du nu sjelf kommer hit måste jag bedja dig ålägga dina Bokhållare att icke hugga en pinne utöfver hvad som privilegierna lagligen medgifwa, ty att vara exponerad för Länsmän och Fiskaler är wäl det ohyggligaste här i wärlden."

Den mest långvariga tvisten, som kan ledas tillbaka till 1700-talet och som återkommer tvenne gånger i början av 1800-talet, gäller Björkfors gränser mot Sangis by och denna fråga blir aktuell, då efter allmänna avvittringens avslutande

inom Neder-Kalix socken år 1843 en överloppsmark uppkommit, innehållande, utom impedimenter, 1,018 tunnland 13 4/5 kappland duglig mark, varinom Sangis byamän och Björkfors hemman dock hade viss del ängsmark. På angivna grunder anser K. B., att Björkfors hemmansägare före andra äro berättigade härtill, om de så åstunda och gör anmärkning därom 180 dagar efter det utslaget kungjorts i Neder-Kalix kyrka den 21 april 1844. Denna optionsrätt till öfwerloppsmarken blifwit mig tillerkänd."

Från Björkfors till storindustri.

Den 12 juni 1857 skriver Bergman Olson till sin son: "Widkommande din yttrade önskan att med tiden komma åt födelsebygden så blir detta en sak att tänka på. Och jag har alldrig förloradt den ur mina tankar — derför har jag uti alla mina råd warnat dig från att myc-

Den gamla huvudbyggnaden på Valdemarsudde.

tionsrätt utnyttjades icke av Björkfors sågverksägare, ej heller gör Sangis byamän anmälan att erhålla denna överloppsmark. Först 1848 får Bergman Olson efter därom gjord ansökan resolution på förnyad optionsrätt, vilket beslut upprives vid bevakning av Sangis byamäns intressen. Först 1858 kan Bergman Olson skriva till sin son "den för oss synnerligen glada underrättelsen, att jag hos Kongl. Maj:t kommit i åtnjutande av rättvisa, och min obket fördjupa dina och mina affärer, så att en omflyttning snart sagt skulle blifwa omöjligt". Vid taxering 1859 uppger J. Aug. Bergman som enskild tillhörighet följande egendomar: Espinära hemman n:o 3 samt Mörtträsk n:o 1 samt skonerten Agne och jakten Noach men har därjämte gemensam egendom med hrr von Betzen-Hummel & C:o, i vilken firma han ingått som delägare redan 1850. Omkring år 1861 bildar han med David Hummel och Johan-

nes Sällström handelsfirman Bergman—Hummel & C:o, i vilken firma de båda förstnämnda ingå med 200,000 kr. vardera och den senare med 6,000 kr. Johannes Sällström utträdde dock 1874, och firman upplöstes 1883, då alla dess egendomar i Kalix övergått till det 1874 bildade Aktiebolaget Bergman, Hummel & C:o. Gylgens bruk med tillhörande skogar och intressen i de lappländska malmfälten inköpas tidigt, likaså Rödups bruk, varjämte av firmans egendomar i Råneå och Luleå bildades Jemtösunds Aktiebolag och Bodträskfors Aktiebolag. Det första försöket med ångsåg företages i Morjärv och efterföljes av "Lillsågen" på Karlsborg, som till en början var oansenlig och förenad med kvarn. Först senare inköpes Nyborgs ångsåg, som byggdes senare än Karlsborg. Bolaget ingick till halva anparten vid uppbyggandet av Båtskärsnäs ångsåg. Efter högkonjunkturen 1870—71 och ett par år senare startades ett stort företag — Luleå snickerifabrik, som nedbrann. Stora odlingar gjordes och trädgårdsanläggningar anlades på de underlydande bruken.

Grytnäs gård, som inköpts av Bergman Olson uppbyggdes och uppodlades av Aug. Bergman, men alla de stora odlingsprojekt han här förehade avstannade till någon del genom uppbyggandet av Nordanskärs havskuranstalt i Nederkalix skärgård, som slukade stora summor och knappast var avsett att vara ett affärsföretag. Vid tiden för Aug. Bergmans bortgång år 1889 var hans allt omfattande intresse att åstadkomma en bro över Kalixälven.

Från Björkfors gamla vattensåg har en av de förgreningar utgått, som skapat Norrbottens sågverksindustri. Att här närmare beröra Aug. Bergmans livsverk torde ligga utanför ramen av dessa anteckningar om Björkfors gamla bruk 1763—1904. I detta finnes emellertid ett flertal handlingar berörande Aug. Bergmans verksamhet vid sidan av affärerna, såsom "hushållsgillet", "djurskyddsföreningen", "barnhemmet", slöjdskolan" o. s. v. I hans offentliga anf. liksom i hans byggnadsverk möta vi ständigt namn hämtade från de fornnordiska gestalterna, som visar, att det götiska intresset var levande i "Höga Norden" och i hans tal vid konungafesten i Nederkalix den 21 jan. 1889 igenkänna vi denna tids royalistiska, något snirklade vältalighetsprov. Den 14 april 1884 skriver han till sin morbroder riksbanksfullmäktigen E. Deutsch i Stockholm: "Bedrövligt blott, att trävarumarknaden skall wara så oviss, så att man ej en gång på rena allvaret får slå ihjäl sina björnar och använda de inkomster, som kunna blifva till öfvers till idéella ändamål". De två män, som här till någon del behandlats under rubriken "Björkfors storhetstid", hörde till dem, som "liksom i löpgraf arbetade för återwinnande, af hvad wi på andra sidan Bottenhavet mist och här bröto bygd, dikade och timrade". En stark fosterlandskänsla och en varm kärlek till hembygden, norrbottningens särskilda arvedel, besjälade dem. Denna nu avslutade uppsats har varit avsedd att utgöra ett litet bidrag till vården om hembygdens minnen.
